

Έργο: Ανάπτυξη οικονομετρικών υποδειγμάτων για τη συνεισφορά των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και της μεταποίησης στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας

Π.1.1: Ανάπτυξη οικονομετρικών υποδειγμάτων για τη πρόβλεψη της συνεισφοράς όλων των κατηγοριών μεγέθους επιχειρήσεων στην οικονομία, με ιδιαίτερη έμφαση στη συμβολή των ΜμΕ: Ενότητες 1 και

2

Μισσός Βλάσης

Ερευνητής Γ' ΚΕΠΕ

Πίνακας περιεχομένων

1. Ενότητα: Βιβλιογραφική επισκόπηση	3
1.1. Βιβλιογραφική επισκόπηση του ρόλου των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στη διαμόρφωση των μακροοικονομικών μεγεθών	3
1.2. Η σχέση δομής επιχειρηματικής δραστηριότητας και μακροοικονομικών μεγεθών.....	8
1.3. Σύγκριση Ελλάδας με μελέτες για άλλες χώρες: ο ρόλος της κεφαλαιακής δομής των επιχειρήσεων	13
1.4. Μέγεθος επιχειρήσεων, καινοτομία και επιχειρηματικότητα.....	18
2. Ενότητα: Περιγραφή των δημογραφικών και οικονομικών χαρακτηριστικών των επιχειρήσεων κατά τάξη μεγέθους και κατά κλάδο.....	23
Βιβλιογραφία	44
Ξενόγλωσση	44
Ελληνόγλωσση	49
Κείμενα ΕΕ και οργανισμών	50
Πηγές δεδομένων	50

1. Ενότητα: Βιβλιογραφική επισκόπηση

1.1. Βιβλιογραφική επισκόπηση του ρόλου των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στη διαμόρφωση των μακροοικονομικών μεγεθών

Οι διακυμάνσεις του ΑΕΠ, της απασχόλησης και των επενδύσεων, επηρεάζονται από σειρά παραγόντων. Μεταξύ άλλων, οι επιδόσεις των Μικρών και μεσαίων Επιχειρήσεων (ΜμΕ) διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση ενός βιώσιμου μακροοικονομικού περιβάλλοντος (ILO, 2019). Στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι ΜμΕ καταλαμβάνουν ένα εξαιρετικά υψηλό ποσοστό επιχειρηματικής δραστηριότητας, πολλές φορές μεγαλύτερο του 90% επί του συνόλου των επιχειρήσεων, με σημαντικό μερίδιο να ανήκει στις πολύ μικρές (small), δηλαδή σε επιχειρήσεις με αριθμό εργαζομένων μικρότερο των 10 ατόμων. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO)¹ σε παγκόσμια κλίμακα, η διάρθρωση των επιχειρήσεων δείχνει μια ξεκάθαρη τάση προς τη δημιουργία επιχειρηματικής δραστηριότητας μικρού μεγέθους. Συγκεκριμένα, τα δεδομένα αναδεικνύουν ότι το 32,8% αφορά σε επιχειρήσεις ενός ατόμου, το 23,1% σε πολύ μικρές επιχειρήσεις (2-9 άτομα), το 14,3% σε μικρές (10-49 άτομα) και το υπόλοιπο 29,8% σε επιχειρήσεις άνω των 50 ατόμων. Από την άλλη, σε εξαιρετικά πυκνοκατοικημένες χώρες της Ανατολικής Ασίας, οι ατομικές επιχειρήσεις αφορούν μόλις το 14,1% ενώ, οι επιχειρήσεις άνω των 50 ατόμων, το 46%².

¹ Βλ. μεταξύ άλλων στην επιλογή “Worldwide”:

<https://www.ilo.org/infostories/en-GB/Stories/Employment/MμE#power-of-small/employment>

² Βλ. μεταξύ άλλων στην επιλογή “East Asia and Pacific”:

<https://www.ilo.org/infostories/en-GB/Stories/Employment/MμE#power-of-small/employment>.

Η επιλογή αναφοράς των συγκριτικών μεγεθών της Ανατολικής Ασίας γίνεται λόγω της ανάρτησης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικού άρθρου που αφορά την ανάγκη προστασίας των ΜμΕ ως παραγόντων μεγέθυνσης, αναλύοντας μια ειδική περίπτωση συνεργασίας μεταξύ ευρωπαϊκών και ασιατικών φορέων, βλ. https://intellectual-property-helpdesk.ec.europa.eu/news-events/news/protecting-MμE-drivers-global-economic-growth-2021-06-29_en

Στις ΗΠΑ, ο αντίστοιχος ορισμός των ΜμΕ αφορά στην απασχόληση λιγότερων από 500 εργαζόμενους³. Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των περιοχών του διεθνούς καταμερισμού εργασίας είναι, συνεπώς, έντονες, και αποτυπώνουν τον χαρακτήρα της εκάστοτε παραγωγικής διάρθρωσης. Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι ΜμΕ απασχολούν τη συντριπτική πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού. Παρά τις διαφοροποιήσεις που καταγράφονται ανά κράτος-μέλος της ΕΕ, οι ΜμΕ απαρτίζουν ένα κυρίαρχο υποσύνολο, και καθεμιά τους απασχολεί λιγότερους από 250 εργαζόμενους. Το πλήθος των εργαζομένων όμως, δεν είναι το μοναδικό κριτήριο που λαμβάνεται υπόψη κατά την κατηγοριοποίηση. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει θέσει ένα επιπλέον κριτήριο που αφορά στον τζίρο (turnover) των επιχειρήσεων, το οποίο πρέπει να πληρείται ταυτόχρονα με τον αριθμό των απασχολούμενου προσωπικού.

Ειδικότερα, ο τζίρος των πολύ-μικρών επιχειρήσεων προσδιορίζεται στα έως €2 εκατομμύρια, των μικρών στα έως €10 εκατομμύρια και των μεσαίων στα έως €50 εκατομμύρια⁴. Αυτά τα «κατώφλια» (ceilings) έχουν τεθεί για μεμονωμένες επιχειρήσεις. Παράλληλα, οι ΜμΕ διαμορφώνουν μια ιδιαίτερα δυναμική και ραγδαία εξελισσόμενη μορφή, που προσδιορίζουν τη διάρθρωση της αγοράς και με δυνατότητες προσαρμογής στις μεταβαλλόμενες διεθνείς συγκυρίες. Υπό αυτό το πρίσμα, η επαρκής κατανόηση των ρυθμών μεγέθυνσης του ΑΕΠ, καθορίζεται από πολλούς ετερόκλητους παράγοντες, περιλαμβάνοντας και το ρόλο των ΜμΕ.

Αν και η αναλυτική παρουσίαση ακολουθεί στην ενότητα 2, στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούν ορισμένα βασικά δεδομένα για τις ΜμΕ στην Ελλάδα, αλλά και για τις διακυμάνσεις τους τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με τα δεδομένα της Structural Business Statistics⁵ οι ΜμΕ αποτελούν το 99,9% του συνόλου των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα, σε όλους τους κλάδους, ανεξαιρέτως. Το ύψος της συμμετοχής τους, αν και διαφέρει μεταξύ των χωρών της ΕΕ, δεν υπόκειται σε σημαντικές διακυμάνσεις. Είναι άλλωστε ενδεικτικό ότι κατά μέσο

³ Βλ. OECD, <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=3123>. Επί της ουσίας, η διάκριση είναι ακόμα περισσότερο περίπλοκη, καθώς ο ορισμός διαφέρει ανάλογα στον κλάδο. Στη μεταποίηση για παράδειγμα, η μεγάλη επιχείρηση αφορά σε άνω των 1250 εργαζομένων, ενώ στο λιανικό εμπόριο, άνω των 200, βλ. Rekkas (2021).

⁴ Βλ. European Commission, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003H0361>

⁵ Τα δεδομένα που παρουσιάζονται εδώ και αναλύονται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στην ενότητα 2 αντλούνται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (βλ. https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-strategy/sme-performance-review_en).

όρο, το αντίστοιχο ποσοστό στην ΕΕ αγγίζει το 99,8%. Λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία του ρόλου των ΜμΕ στον παραγωγικό ιστό της χώρας, γίνεται αντιληπτό ότι μεταξύ των ετών 2008 και 2021 στην Ελλάδα, η πτώση της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας, επέδρασε και στη λειτουργία τους. Συνολικά – κατά την ίδια περίοδο – το πλήθος των ΜμΕ μειώθηκε κατά 19% (αυξήθηκε κατά 17% στην ΕΕ), το απασχολούμενο προσωπικό σ' αυτές μειώθηκε κατά 13% (στην ΕΕ διατηρήθηκε σταθερό) και η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) τους ήταν μειωμένη, περίπου, κατά 39% (αυξημένη κατά 17% στην ΕΕ).

Η σημασία των παραπάνω δεδομένων είναι πολυδιάστατη και οι επιδράσεις τους διαχέονται σε όλα τα επίπεδα της οικονομικής δραστηριότητας. Πρώτον, οι μεταβολές αυτές είναι συνολικές και ως εκ τούτου, δεν κατανέμονται με τον ίδιο τρόπο μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών των επιχειρήσεων, ούτε μεταξύ των κλάδων. Οι ιδιαιτερότητες των αποτελεσμάτων αντανακλούν την αντίδραση του παραγωγικού ιστού και διαμορφώνουν τις συνθήκες επί των οποίων θα εξεταστεί η αποτελεσματικότητα των μελλοντικών μεταρρυθμιστικών πρωτοβουλιών. Σε γενικές γραμμές πάντως, η σημαντικότερη πτώση στην Ελλάδα καταγράφεται στο πλήθος των πολύ μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες υπέστησαν μείωση κατά περίπου 22% (αύξηση κατά 17% στην ΕΕ). Ως εκ τούτου, δεν προξενεί έκπληξη ότι η ισχυρότερη συρρίκνωση του απασχολούμενου προσωπικού καταγράφηκε αντίστοιχα στις πολύ μικρές μικρές επιχειρήσεις. Από την άλλη μεριά όμως, το πλήθος των μικρών επιχειρήσεων (10-49 ατόμων) αυξήθηκε σημαντικά, ξεπερνώντας το 75% (αυξήθηκε κατά μόλις 7% στην ΕΕ).

Σε επίπεδο κλαδικής δραστηριότητας, μεταξύ άλλων, δεν χωράει αμφιβολία ότι οι σημαντικότερες πτώσεις καταγράφονται στις Κατασκευές, ανεξαρτήτως μεγέθους. Το πλήθος των επιχειρήσεων έχει συρρικνωθεί ξεπερνώντας το 50%. Οι επιδόσεις στην απασχόληση των ΜμΕ που υπάρχουν στον κλάδο των Κατασκευών έχει επίσης υποστεί σημαντική πτώση (κατά 60% περίπου) και, όπως είναι αναμενόμενο, η ΑΠΑ καταλήγει μειωμένη κατά 45%. Από την άλλη μεριά, σημαντική αύξηση του αριθμού μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων καταγράφεται στους κλάδους της ενέργειας (ηλεκτρική, φυσικό αέριο κτλ.), της εστίασης και της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (real estate). Όλα τα παραπάνω συνιστούν ουσιαστικές μεταβολές και οδηγούν σε μια ριζική αναδιαμόρφωση της φυσιογνωμίας της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα.

Η επίδοση του ΑΕΠ και η σχέση του με τις ΜμΕ επηρεάζεται και από εξωγενείς ή αστάθμητους παράγοντες, όπως η πανδημία του Covid-19 (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2021), αλλά και οι διεθνείς πληθωριστικές πιέσεις.⁶ Στην «Ετήσια Έρευνα για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 2023» (ΕΕπ, 2022b) η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπογραμμίζει το ρόλο των τεσσάρων παραμέτρων βιώσιμης ανταγωνιστικότητας (δικαιοσύνη, περιβαλλοντική βιωσιμότητα, μακροοικονομική σταθερότητα και παραγωγικότητα) στην «τρέχουσα ταραχώδη περίοδο» (ΕΕπ, 2022b, σελ. 3) σημειώνοντας την ανάγκη μέτρων στήριξης για την άμβλυση των επιπτώσεων στις ΜμΕ.

Επειδή οι ΜμΕ βασίζονται στο ρυθμό ταχύτητας κυκλοφορίας του χρήματος, οι έντονες διακυμάνσεις της εμπορικής ζήτησης επηρεάζουν τη ρευστότητά τους (Winarshih et al., 2021). Παράλληλα, η απότομη πτώση της ζήτησης, κατά την περίοδο του κλεισίματος και των περιορισμών στην κυκλοφορία (lockdown) που επιβλήθηκε προς αντιμετώπιση της εξάπλωσης του Covid-19, φαίνεται να εξώθησε πολλές ΜμΕ στη διακοπή των εργασιών τους ή και σε σημαντικές δυσκολίες επανάκαμψης, καθώς οι υλικές και χρηματοοικονομικές εισροές ήταν δυσεύρετες (Lu et al., 2020). Το ίδιο επιβεβαιώνεται και από τους Cowling et al. (2020) οι οποίοι δίνουν έμφαση στην αδυναμία χρήσης ιδίων πόρων των ΜμΕ για την κάλυψη του λειτουργικού κόστους, σχολιάζοντας τον ρόλο των κρατικών παρεμβάσεων. Βέβαια, το ζήτημα της ρευστότητας των ΜμΕ προϋπάρχει του Covid-19, καθώς έχει κατά καιρούς παρατηρηθεί ότι περίπου το 8,5% των ΜμΕ δεν έχουν καθόλου πρόσβαση σε ρευστά διαθέσιμα, και αρκετές μικρές επιχειρήσεις αναγκάζονται να χρησιμοποιούν πιστωτικές κάρτες για την εκπλήρωση των έκτακτων πληρωμών τους (Brown et al., 2019).

Στην συνοπτική έκθεση του OECD (2021a) για τις ΜμΕ στην Ελλάδα, υπογραμμίζεται η άμεση ανάγκη για ρευστότητα που αναδείχθηκε κατά την περίοδο της πανδημίας. Το ποσοστό των ΜμΕ που απέκτησε πρόσβαση σε έκτακτη στήριξη από δημόσιους πόρους ήταν αρκετά υψηλότερο έναντι του μέσου όρου των χωρών του OECD (βλ. OECD, 2021, διάγραμμα 6.4.2). Από την άλλη μεριά, σύμφωνα με το ινστιτούτο Bruegel (2020), το επίπεδο των δημοσίων πόρων, ως ποσοστό

⁶ Οι δυσμενείς επιπτώσεις των πληθωριστικών πιέσεων αναγνωρίζονται ρητά και στις συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το πρόγραμμα σταθερότητας (ΕΕπ, 2022a, σελ. 4).

του ΑΕΠ, στην Ελλάδα, που αφιερώθηκε για την άμβλυση των επιπτώσεων της πανδημίας στις ΜμΕ υπολειπόταν αισθητά των χωρών της ΕΕ⁷.

Παράλληλα, ο OECD (2020) παρατηρεί ότι οι ανάγκες και ο τρόπος διαχείρισης των πληρωμών με παράλληλη δυσκολία εύρεσης εξωτερικών πηγών, αποτελεί κοινό πρόβλημα όλων των αναπτυσσόμενων οικονομιών. Συνεπώς, το ζήτημα χρηματοδοτικών εργαλείων είναι ευρύτερο. Στον αντίποδα, η πρόσφατη βιβλιογραφία αναφορικά με την περίοδο του Covid-19 εμφανίζει διαφορετικές επιπτώσεις στις ΜμΕ που σχετίζονται με παράγοντες όπως η φύση των δραστηριοτήτων των ΜμΕ, η τοποθεσία τους, το μακροοικονομικό περιβάλλον της χώρας που εδρεύουν, το επίπεδο καινοτομίας (Sjödín et al., 2020). Για παράδειγμα, σύμφωνα με τους Dua et al. (2020), οι κλαδικές δραστηριότητες των υπηρεσιών εστίασης και των παραστατικών τεχνών επλήγησαν ιδιαίτερα και αποτελούν παράμετρο ευαλωτότητας. Παράλληλα, η UNCTAD (2022) αναφέρει ότι στην πλειοψηφία, οι ΜμΕ επικεντρώνονται σε τοπικές αγορές, γεγονός που τους επηρεάζει ιδιαίτερα από μέτρα όπως το κλείσιμο της οικονομικής δραστηριότητας (lockdowns).

Επιπλέον, στην επιδείνωση των διεθνών συνθηκών συνέβαλλε και η γενική τάση αύξησης των τιμών (2022-2023) σε βασικά αγαθά και εισροές προς τις επιχειρήσεις. Όσο κι εάν είναι ακόμα νωρίς για να αξιολογηθούν οι επιπτώσεις της συγκεκριμένης συγκυρίας, ο OECD (2022b, 151) αναφέρει ότι οι αυξημένες τιμές των εισροών σε συνδυασμό με την καθοδική τάση της ζήτησης απειλούν τη βιωσιμότητα όσων ΜμΕ βασίζονται σε οικογενειακές δαπάνες. Το βασικό στοιχείο αύξησης του κόστους αφορά στην ενέργεια και ο OECD (2022b, 176) προτείνει στοχευμένα μέτρα εισοδηματικής στήριξης των νοικοκυριών που συντηρούν τη μικρομεσαία δραστηριότητα. Επιπλέον, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (EIB, 2022) μια αύξηση του επιπέδου των τιμών, μπορεί να επιφέρει μείωση της καταναλωτικής ζήτησης, η οποία θα επηρεάσει άμεσα τον τζίρο των ΜμΕ.

⁷ Μεταξύ των διαφόρων έκτακτων μέτρων που ελήφθησαν, τα πιο σημαντικά αφορούν τις αναβολές πληρωμών φόρων, εισφορών και άλλων υποχρεώσεων προς το κράτος.

1.2. Η σχέση δομής επιχειρηματικής δραστηριότητας και μακροοικονομικών μεγεθών

Οι ολοένα και πυκνότερες εμπορικές σχέσεις μεταξύ των οικονομιών και οι επιρροές ακόμα και των πιο απομακρυσμένων και εισοδηματικά διαφοροποιημένων περιοχών στην εγχώρια οικονομία, καθιστούν το ζήτημα της ανάπτυξης εξαιρετικά πολύπλοκο. Η ικανότητα των χωρών να συμμετέχουν ενεργά σε ευρύτερες ομάδες δικτύων που συναρθρώνονται μέσα από εναλλακτικές μορφές εμπορικών και επενδυτικών προτύπων, η δυνατότητα να διατηρούν ένα μακροχρόνιο και συνεπές πλαίσιο οικονομικής πολιτικής και στρατηγικής και η εφαρμογή θεσμικών οργανώσεων που εξυπηρετούν το εγχώριο παραγωγικό σύστημα σε συνδυασμό με τις απαιτήσεις των διεθνών συμμετοχών, αποτελούν ορισμένα από τα πλέον βασικά στοιχεία καθορισμού της συνολικής επίδοσης στην οικονομία.

Σε αυτό το δυναμικό πλαίσιο αλληλεπίδρασης των διεθνών παραγόντων, οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν σειρά κρίσιμων προκλήσεων αναφορικά με την ενίσχυση των παραγωγικών τους προοπτικών όπως, την ειδίκευση του εργατικού δυναμικού, τους κινδύνους των επενδυτικών τους αποφάσεων, τις πιθανές πηγές και δυνατότητες χρηματοδότησής τους⁸. Οι τρόποι διαχείρισης των εν λόγω προκλήσεων από τις εκάστοτε πολιτικές και η συνεργασία των κρατικών φορέων με τον ιδιωτικό, επιχειρηματικό, τομέα, έχουν άμεση επιρροή στη δυναμική της προσδοκώμενης μεγέθυνσης.

Τα ζητήματα αυτά καθίστανται επαρκώς πιο περίπλοκα εάν συνυπολογίσουμε και την εντεινόμενη τάση εμπορικής απελευθέρωσης όπου, παράλληλα με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις, διανοίγονται και μια σειρά ουσιαστικών ευκαιριών. Μια όμως βασική υπόθεση που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την άσκηση πολιτικής αφορά στο ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ΜμΕ έχουν εξαιρετικά περιορισμένη πληροφόρηση και αδυνατούν να

⁸ Την περίοδο 2010 έως 2017 στην Ελλάδα καταγράφεται αυξητική τάση του σωρευμένου χρέους των ΜμΕ, το οποίο υποχωρεί κατά τα επόμενα χρόνια ως ποσό, αλλά όχι ως ποσοστό επί των συνολικών επιχειρηματικών δανείων. Παράλληλα, η νέα χρηματοδότηση υπόκειται σε διακυμάνσεις, αλλά εξελίσσεται εμφανώς πτωτικά. Δεν χωράει αμφιβολία ότι σε αυτό διαδραματίζει ρόλο η αύξηση των συνολικών μη-εξυπηρετούμενων δανείων κατά την ίδια περίοδο η οποία, παρά την μείωση του μέσου επιτοκίου των ΜμΕ, φαίνεται να επιδρά ανασχετικά στη χρηματοδότησή τους, βλ. OECD (2022a). Παράλληλα, για τη σχέση μεταξύ μη εξυπηρετούμενων δανείων και ανεργίας βλ. Λοΐζος (2022).

διαγνώνουν τις ανακύπτουσες – κάθε φορά – απαιτήσεις των διεθνών αγορών. Πρώτιστο μέλημα, συνεπώς, είναι η διαμόρφωση συνθηκών ενίσχυσης και προτεραιοποίησης των αναγκαίων πρωτοβουλιών για την προσαρμογή τους στα διαφοροποιημένα πλαίσια. Για παράδειγμα, λόγω μεγέθους, ορισμένες όψεις των ζητημάτων που αντιμετωπίζουν οι ΜμΕ υπογραμμίζονται συνεχώς ως πεδία δυνητικής βελτίωσης των ασκούμενων πολιτικών που – μεταξύ άλλων – επικεντρώνονται:

- στις διευκολύνσεις πρόσβασης σε σύγχρονα χρηματοδοτικά εργαλεία,
- στην αποφυγή γραφειοκρατικών διαδικασιών για τη σύστασή τους,
- στην ύπαρξη υποβοηθικών/συμβουλευτικών μηχανισμών για την απρόσκοπτη λειτουργία τους,
- στην βελτίωση των υποδομών (social overhead capital) και
- στην δημιουργία ενεργών θεσμικών πλαισίων μέσα από τις οποίες επιτυγχάνεται ενημέρωση και συνεργασίες.

Τέτοιες παρεμβάσεις είναι απαραίτητες για την προώθηση ενός πιο εύφορου περιβάλλοντος θετικών εξωτερικοτήτων, αναγκαίων για την επίτευξη των μεγεθυντικών σκοπών της οικονομίας. Τα παραπάνω καθιστούν σαφή την ανάγκη ενεργοποίησης πλέγματος συνεργειών και εκτεταμένων δράσεων που καθορίζονται από την άσκηση κεντρικής οικονομικής πολιτικής αλλά και από την διαχείριση του μικροοικονομικού επιπέδου, δεδομένης της ανάπτυξης συνεργατικού κλίματος (σε τοπικό και εθνικό επίπεδο). Άλλωστε, πέραν των παραγωγικών και μεγεθυντικών σκοπών, οι ΜμΕ μπορούν και λαμβάνουν ενεργό ρόλο στη βελτίωση της διανομής εισοδήματος και συνεπικουρούν στις πολιτικές άμβλυνσης φαινομένων υψηλής ανισότητας⁹. Κατά συνέπεια, ο σχεδιασμός προώθησης και υποβοήθησης των ΜμΕ οφείλει να αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης αναπτυξιακής στρατηγικής.

Επιπλέον, μια ιδιαίτερα σημαντική πτυχή της ενίσχυσης των ΜμΕ αφορά στην βελτίωση του επιπέδου ανταγωνιστικότητας, τόσο σε τοπικό, όσο και ευρύτερο επίπεδο. Πρωτοβουλίες σύστασης κεντρικών φορέων ενθάρρυνσης του ιδιωτικού τομέα και δημιουργίας αξιόπιστων

⁹ Σε γενικό επίπεδο, επικρατεί συναίνεση αναφορικά με τις ποιοτικές διαστάσεις της μεγεθυνσης, συμφωνώ-ντας ότι σε σημαντικό βαθμό προσδιορίζονται από τη διατήρηση ενός χαμηλού επιπέδου ανισότητας εισοδήματος, βλ. UNDP (2022).

δικτύων ενημέρωσης/προβλέψεων για τις διακυμάνσεις και μεταβολές των διεθνών αγορών είναι απαραίτητα στοιχεία που συμπληρώνουν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της αναπτυξιακής στρατηγικής.

Αντίστοιχα, σημαντικό ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν οι ΜμΕ στη βελτίωση των εμπορικών συναλλαγών και της εξαγωγικής δραστηριότητας, που με τη σειρά του αντισταθμίζει τα προβλήματα που ενδεχομένως να παρατηρούνται στο ισοζύγιο των τρεχουσών συναλλαγών.¹⁰ Σύμφωνα με τους Nassr et al. (2016), η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από ασθενή επίδοση στην εξαγωγική δραστηριότητα των ΜμΕ, όπου παρατηρείται χαμηλή διαφοροποίηση προϊόντος (σε σχέση με το δυνητικό επίπεδο) υποαπασχόληση πόρων. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ¹¹ η εξαγωγική επίδοση των ΜμΕ κυμαίνεται λίγο πάνω από το 45% της συνολικής των εξαγωγών ενώ, η μείωση του όγκου τους κατά την περίοδο της πανδημίας κατά περίπου €3 δισεκατ., φαίνεται ότι επηρέασε περισσότερο των τις μεσαίες (και μεγάλες) επιχειρήσεις.¹² Κατά συνέπεια, η σχετική ανθεκτικότητά τους στην εξαγωγική επίδοση, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις απότομων μεταβολών στις διεθνείς συναλλαγές είναι ένα από τα στοιχεία που οφείλεται να αναλυθεί περαιτέρω (βλ. Διαγράμματα 1.4 και 1.6).

Αναφορικά με την υποαπασχόληση των υφιστάμενων πόρων που παρατηρείται από τους Nassr et al. (2016), κομβικό ρόλο διαδραματίζει η δυνατότητα χρήσης, εφαρμογής και αφομοίωσης κατάλληλων τεχνολογιών. Η χρήση της νέας τεχνολογίας είναι ικανή να συμβάλλει στην αύξηση της προστιθέμενης αξίας, μέσα από την χρήση των ειδικευμένων γνώσεων και στην προσέγγιση του επιπέδου εξάντλησης ή πληρέστερης αξιοποίησης των δυνατοτήτων του ανθρώπινου κεφαλαίου.

Από τη σκοπιά της ενδογενούς θεωρίας μεγέθυνσης (Romer, 1994) το ανθρώπινο κεφάλαιο διαδραματίζει τον κατεξοχήν ρόλο στην αποτελεσματική χρήση των μεθόδων υψηλής τεχνολογίας και των υπηρεσιών έντασης γνώσης που απαιτούνται στις σύγχρονες επιχειρήσεις. Βιβλιογραφικά, δύο θεωρίες ξεχωρίζουν στη συζήτηση του ρόλου των ΜμΕ στην ανάπτυξη

¹⁰ Πρόκειται για το άθροισμα του εμπορικού ισοζυγίου, της καθαρής ροής εισοδήματος από το εξωτερικό και άλλων μεταβιβάσεων.

¹¹ <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFC08/2020>

¹² Το 2018, οι πολύ μικρές επιχειρήσεις συνέβαλλαν με 8,8% στο σύνολο του όγκου των εξαγωγών ενώ, το 2020 με 11,3%. Αντίθετα, οι μεγάλες επιχειρήσεις μειώθηκαν από 56,2% σε 55%.

(Tambunan, 2006), η κλασική (classical) και η σύγχρονη (modern). Σύμφωνα με την πρώτη, τα κέρδη των ΜμΕ αναμένεται να μειωθούν και οι μεγάλες επιχειρήσεις θα είναι οι μόνες που θα συμβάλλουν στη μεγέθυνση. Κάτι τέτοιο φαίνεται να μην επιβεβαιώνεται από τα υπάρχοντα δεδομένα.

Στον αντίποδα, σύμφωνα με σύγχρονη θεωρία, ο ρόλος των ΜμΕ είναι διττός. Επιταχύνουν την ανάπτυξη μέσα από την αύξηση του μεριδίου τους στη μεγέθυνση του ΑΕΠ και αμβλύνουν την φτώχεια (ή βελτιώνουν την κατανομή εισοδήματος) μέσα από τη δημιουργία θέσεων απασχόληση και των επιδράσεων που αυτό συνεπάγεται στη δημιουργία εισοδήματος. Επιπλέον, οι ΜμΕ έχουν ορισμένα άμεσα και έμμεσα αποτελέσματα στην μείωση της ανισότητας και την οικονομική πρόοδο από τις διασυνδέσεις. Μια αύξηση της απασχόλησης και του επιπέδου αξίας παραγωγής των ΜμΕ οδηγεί σε αντίστοιχες μεταβολές στο σύνολο της οικονομίας μέσω – τουλάχιστον – τριών καναλιών: παραγωγής, επενδύσεων και κατανάλωσης. Η Παγκόσμια Τράπεζα επισημαίνει τρεις τουλάχιστον λόγους για την ενίσχυση των ΜμΕ που συνάδουν με το πρότυπο της «σύγχρονης» θεωρίας (World Bank, 2018).

Πρώτον, οι ΜμΕ προωθούν την επιχειρηματικότητα και τον ανταγωνισμό συμβάλλοντας πολλαπλασιαστικά στην αύξηση της συνολικής παραγωγικότητας. Δεύτερον, είναι συνήθως περισσότερο ανταγωνιστικές από τις μεγάλες επιχειρήσεις, αλλά δεν ευνοούνται από τη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού τομέα, ούτε από το ευρύτερο μακροοικονομικό περιβάλλον. Τρίτον, η επέκταση των ΜμΕ αυξάνει την απασχόληση γρηγορότερα σε σχέση με τις μεγάλες επιχειρήσεις – εφόσον οι ΜμΕ χαρακτηρίζονται από δραστηριότητες εντάσεως-εργασίας.

Κατά συνέπεια, αρκετές είναι οι έρευνες που υποστηρίζουν τη θετική σχέση μεταξύ των πολιτικών αύξησης των ΜμΕ και της θετικής συμβολής τους στη μεγέθυνση. Ενδεικτικά, οι Gebremariam et al. (2004) επισημαίνουν τη σημασία των ΜμΕ στην αύξηση του ΑΕΠ και παρατηρούν τη θετική τους επίδραση στην άμβλυνση της φτώχειας και την οικονομική ανάπτυξη. Από την άλλη, οι Mateev and Anastasov (2010) εξετάζουν τους παράγοντες συμβολής στη σύσταση των ΜμΕ και υποστηρίζουν ότι η δημιουργία τους αποτελεί μέσο για τον μετασχηματισμό της μακροοικονομικής μεγέθυνσης σε τοπική ανάπτυξη. Σε χώρες υψηλού εισοδήματος οι ΜμΕ βοηθούν τις οικονομίες τους τόσο μέσα από τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης όσο και στην παραγωγή εισοδήματος, μειώνοντας την ανισότητα. Είναι ενδεικτικό ότι για το 2021, η

απασχόληση αυξήθηκε ταχύτερα στους κλάδους που χαρακτηρίζονται από εντονότερη παρουσία μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2022).

Περαιτέρω, οι ΜμΕ διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην οικονομική μεγέθυνση μέσα από τη δημιουργία θέσεων εργασίας, την αύξηση του εισοδήματος και την άμβλυση των επιπέδων ανισότητας/φτώχειας. Η έρευνα αναδεικνύει την αποτελεσματική προσαρμογή των ΜμΕ στις εκάστοτε μακροοικονομικές συνθήκες (Bauchet and Morduch, 2013). Η εντονότερη παρουσία τους στην παραγωγική διάρθρωση των αναπτυσσόμενων χωρών έχει ενεργοποιήσει διαδικασίες χρηματοδότησης για την ενίσχυσή τους.

1.3. Σύγκριση Ελλάδας με μελέτες για άλλες χώρες: ο ρόλος της κεφαλαιακής δομής των επιχειρήσεων

Δεδομένης της υψηλής συμμετοχής των ΜμΕ στον παραγωγικό ιστό των σύγχρονων οικονομιών οι συγκρίσεις μεταξύ των χωρών αναδεικνύουν ομοιότητες και διαφορές. Τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες, αρκετές μελέτες υπογραμμίζουν τη σημασία εμποδίων στη χρηματοδότηση της ανάπτυξής τους και στις δυσκολίες πρόσβασής τους σε χορηγήσεις (Palacín-Sánchez et al. 2013, Baños-Caballero et al. 2016), προτείνοντας διάφορα χρηματοδοτικά εργαλεία. Ένα κρίσιμο θέμα αφορά στην εξέταση της κεφαλαιακής δομής των ΜμΕ σε κάθε χώρα. Ως προς αυτό, οι έρευνες αναδεικνύουν ότι οι αποφάσεις των ΜμΕ λαμβάνονται σύμφωνα πλήθος παραγόντων τους οποίους, συνοπτικά, μπορούμε να κατηγοριοποιήσουμε ως εξής (Psillaki and Dasaklakis, 2009, Kenourgios et al. 2019): επιχείρηση, κλάδος και χώρα.

Η κεφαλαιακή δομή των ΜμΕ των χωρών της ΕΕ έχει κατά καιρούς εξετασθεί ενδελεχώς (Hall et al. 2000, Jöeveer 2013, Palacín-Sánchez et al. 2013, Ughetto et al. 2017). Από την άλλη μεριά, σε νεότερα μέλη, οι έρευνες δεν είναι τόσο εκτενείς. Στη μελέτη των Kumar et al (2020) εξετάζεται ένας μεγάλος αριθμός άρθρων (262) που δημοσιεύθηκαν την περίοδο 2012-2017 υπογραμμίζοντας τη σημασία της κεφαλαιακής δομής των ΜμΕ σε μεγάλο πλήθος χωρών. Σε αυτό το πλαίσιο, οι συγγραφείς αναγνωρίζουν την ανάγκη επέκτασης των ερευνών και σε άλλους χώρους. Για παράδειγμα, αναφορικά με τα εμπόδια των ΜμΕ στην εύρεση χρηματοδότησης, επισημαίνεται: α) ο υψηλός κίνδυνος των επενδυτικών προγραμμάτων μικρού μεγέθους και βραχέως ορίζοντα, β) η έλλειψη αξιόπιστων πληροφοριών και ενημέρωσης, γ) η έλλειψη επαρκών εγγυήσεων (collateral) και δ) ο κίνδυνος επιχειρηματικότητας των ΜμΕ. Η βελτίωση των συνθηκών χρηματοδότησης απασχολεί έντονα τόσο την Ευρωπαϊκή Επιτροπή¹³ όσο και την ελληνική πολιτεία¹⁴. Παράλληλα, ο ρυθμός μεγέθυνσης των ΜμΕ είναι υψηλότερος του

¹³ https://commission.europa.eu/funding-tenders/how-apply/eligibility-who-can-get-funding/funding-opportunities-small-businesses_el

¹⁴ Στις αρχές του 2020, το Υπουργείο Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας δημοσίευε πρόσκληση υποβολής προτάσεων όπου αναγνώριζε την ύπαρξη χρηματοδοτικού κενού στις ΜμΕ. Βλ. http://epan2.antagonistikotita.gr/uploads/prosklsh_126.pdf

αντίστοιχου των μεγάλων και αυτό αυξάνει τις ανάγκες για ανεύρεση κεφαλαίων ή τρόπους επαρκούς αυτό-χρηματοδότησης (Brighi and Torlucchio, 2010).

Περαιτέρω, ο ρόλος της κεφαλαιακής δομής οριοθετείται από την υπόθεση μιας τέλεια ανταγωνιστικής αγοράς κεφαλαίου όπου το κόστος (και κατά συνέπεια η αγοραία αξία της επιχείρησης) είναι ανεξάρτητο αυτής. Κάτι τέτοιο εγείρει ζητήματα συγκρισιμότητας μεταξύ των δομών αγοράς μεταξύ Ελλάδας και υπολοίπων χωρών. Η αναθεώρηση της εν λόγω προσέγγισης βασίζεται στα αποτελέσματα των ατελειών της αγοράς και στην περαιτέρω προέκτασή τους στην περίπτωση των ΜμΕ (Kumar, 2020). Δύο ιδέες χρήζουν εξέτασης: Η πρώτη αφορά στη διαμόρφωση της δομής κεφαλαίου κατά την οποία οι επιχειρήσεις συγκρίνουν το κόστος της χρεοκοπίας με τα προσδοκώμενα φορολογικά οφέλη που σχετίζονται με τη χρηματοδότηση του χρέους. Κατά κανόνα, το χρέος των επιχειρήσεων προκαλεί φορολογικές εκπτώσεις οι οποίες δίνουν κίνητρο στους επιχειρηματίες για περαιτέρω αύξησή του ως ποσοστό του κεφαλαίου. Από την άλλη μεριά, το χρέος σχετίζεται με το κόστος εξυπηρέτησής του, το οποίο οδηγεί σε δυσκολίες αποπληρωμής, δίνοντας κίνητρο για τον περιορισμό του. Υπό συνθήκες, οι επιχειρήσεις διαμορφώνουν μια συμπεριφορά κατά την οποία σχηματίζουν μια «άριστη» κεφαλαιακή δομή για τη μακροχρόνια αποπληρωμή των υποχρεώσεών τους (Lemmon and Zender, 2008).

Η δεύτερη ιδέα βασίζεται στο πρόβλημα εντολέα-εντολοδόχου (adverse selection) σύμφωνα με την οποία οι αυξήσεις των χρηματικών αναγκών της επιχείρησης συναντώνται στη βάση μιας συγκεκριμένης ιεράρχησης. Οι επιχειρήσεις χρησιμοποιούν το κεφάλαιο που ανακύπτει από τα μη-διανεμόμενα κέρδη ενώ, κατόπιν προχωρούν στην έκδοση χρέους έως ότου οι δυνατότητές τους εξαντληθούν και προχωρήσουν σε αυξήσεις μετοχικού κεφαλαίου. Κάτι τέτοιο είναι αρκετά δύσκολο να βρει εφαρμογή στην περίπτωση της Ελλάδας όπου το θέμα ανάγκης χρηματοδότησης των ΜμΕ τίθεται επιτακτικά (βλ. φόρουμ του ΣΕΒ¹⁵ αλλά και ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2021).

Επιπλέον, η έρευνα των Hall et al. (2000) δείχνει ότι η επίδραση των παραγόντων που καθορίζουν το χρέος των ΜμΕ μεταβάλλεται μεταξύ των κλάδων στους οποίους ανήκουν ενώ, οι Hall et al. (2004) υποστηρίζουν ότι οι διαφοροποιήσεις είναι έντονες και μεταξύ των χωρών. Από την άλλη μεριά, οι Psillaki and Dasaklakis (2009), ενώ επιβεβαιώνουν τους παράγοντες που αφορούν στο

¹⁵ https://www.sev.org.gr/photo_gallery/forum-mme-epitaktiki-anagki-i-chrima/

περιβάλλον των χωρών και του κλάδου στους οποίους ανήκουν, αλλά τους θεωρούν σχετικά αδύναμους σε σύγκριση με τους παράγοντες που αφορούν στις ίδιες τις επιχειρήσεις.

Τα εν λόγω ζητήματα συνδέονται άμεσα και με τη σταδιακή διαφοροποίηση του αναπτυξιακού προτύπου, η οποία επηρέασε τις προγενέστερες παραγωγικές δομές των χωρών. Ο όρος «βιώσιμη ανάπτυξη» (sustainable development) εισήχθη στα τέλη της δεκαετίας του 1980 (UN, 1987) για να υπογραμμίσει την αναγκαία εξισορρόπηση μεταξύ επιδόσεων της παραγωγής και της συνακόλουθης περιβαλλοντικής καταστροφής. Μεταξύ άλλων, ως ιστορική μετεξέλιξη του παλαιότερου πλαισίου ιδεών, η ατζέντα 2030 του ΟΗΕ θέτει 17 στόχους βιώσιμης ανάπτυξης (sustainable development goals) εκ των οποίων, ο 10^{ος}, αφορά στη μείωση των ανισοτήτων εντός κι μεταξύ των χωρών. Σε αυτό, ο ρόλος των ΜμΕ ενδέχεται να είναι ουσιαστικός.¹⁶ Ως προς αυτό, η σημασία των ΜμΕ και η συμβολή τους στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, είναι θέμα που οφείλει να ενεργοποιήσει περαιτέρω την έρευνα και να επανακαθορίσει τα ερωτήματα, εξειδικεύοντας στην περίπτωση της Ελλάδας (βλ. Διάγραμμα 1.8).

Η αύξηση της προστιθέμενης αξίας, συνήθως, προηγείται του αιτήματος για ανάπτυξη, πόσο μάλλον για τη επίτευξη της «βιώσιμης» εκδοχής της. Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της μεγέθυνσης (βλ. OECD, 2003) αφορούν τόσο στη δημιουργία φυσικού κεφαλαίου, όσο και στη συγκρότηση του ανθρώπινου κεφαλαίου και βεβαίως, της συγκέντρωσης πόρων για εκπόνηση R&D (έρευνα και ανάπτυξη με έμφαση στις νέες τεχνολογικές εφαρμογές που εμφανίζονται στην παραγωγή) προσαρμοσμένο στις ανάγκες των ίδιων των επιχειρήσεων. Αναφορικά με την περίπτωση της Ελλάδας, καταγράφεται μια μακροχρόνια πτώση του κεφαλαιακού αποθέματος, η οποία δημιουργεί ουσιαστικά εμπόδια στη συζήτηση της βιωσιμότητας (Passas, 2023). Τα παραπάνω αντανακλώνονται στις μακροχρόνιες τάσεις της παραγωγικότητας, η στασιμότητα της οποίας συνιστά μια από τις πλέον σημαντικές εστίες προβληματισμού των αναπτυγμένων χωρών, καθώς και της Ελλάδας.

Η σημασία της παραγωγικότητας έγκειται στη στενή σχέση της με το ρυθμό μεταβολής του εισοδήματος (MGI, 2018) που αποτελεί τελικό στόχο στη χάραξη πολιτικών βελτίωσης των επιχειρηματικών πρακτικών που, υπό συνθήκες, αμβλύνουν την ανισότητα και βελτιώνουν την

¹⁶ Βλ. <https://sdgs.un.org/2030agenda>

κατανομή του παραγόμενου προϊόντος. Υπό αυτό το πρίσμα, οι ΜμΕ συμβάλλουν στις μεταβολές της παραγωγικότητας είτε μέσω της κλαδικής τους επίδρασης, είτε συνολικά στην οικονομία. Ενδεικτικά, ένα από τα μεγέθη που εξετάζονται για τη διάγνωση του περιθωρίου βελτίωσης της λειτουργίας των επιχειρήσεων, έγκειται στη διαφορά παραγωγικότητας κατά μέγεθος επιχειρήσεων εντός του ίδιου κλάδου. Σε περιπτώσεις όπου οι εκτιμώμενες διαφορές είναι μεγάλες, η έρευνα οφείλει να επικεντρώνεται στην αναζήτηση των αιτιών και σε πιθανές προτάσεις για την κάλυψη/άμβλυνση της μεταξύ τους απόστασης (gap, βλ. Διάγραμμα 1.7). Η συγκριτική απεικόνιση των κλαδικών παραγωγικότητων μεταξύ των χωρών (στην περίπτωσή μας, μεταξύ των χωρών της ΕΕ) αποτελεί έναν δείκτη-οδηγό στην εύρεση της σχετικής έντασης των προβλημάτων που καταγράφουν οι διάφορες οικονομικές δραστηριότητες. Παράλληλα, δίνεται κι ένα μέγεθος του περιθωρίου εφαρμογής – ήδη δοκιμασμένων – μέτρων, και του βαθμού ανταπόκρισης των επιχειρήσεων.

Με τη σειρά της, η παραγωγικότητα της επιχείρησης εξαρτάται από ένα εύρος παραγόντων, μεταξύ των οποίων και το μέγεθός τους. Ενώ η παραγωγικότητα των μεγάλων επιχειρήσεων τείνει να ξεπερνά τις επιδόσεις των ΜμΕ, οι τελευταίες επωφελούνται από την ευρεία διάδοση, πρόσβαση και χρήση νέων τεχνολογιών, ψηφιακών εργαλείων και καινοτόμων πρακτικών¹⁷. Σε γενικές γραμμές, ορισμένα κρίσιμα ευρήματα (OECD, 2021) αναφορικά με τις καταγεγραμμένες διαφορές είναι τα εξής:

- Κατά μέσο όρο, οι μεγάλες επιχειρήσεις χαρακτηρίζονται από υψηλότερη σχετική παραγωγικότητα, ειδικότερα στη μεταποίηση.
- Σε ορισμένες περιπτώσεις του ευρύτερου επιχειρηματικού κλάδου, οι μικρές επιχειρήσεις ξεπερνούν το επίπεδο παραγωγικότητας των μεγαλύτερων (π.χ. παρουσιάζεται ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε περιπτώσεις δραστηριοτήτων που βασίζονται στη γνώση – knowledge-based – και εξασφαλίζουν την κατοχύρωση πνευματικών δικαιωμάτων).
- Οι συγκρίσεις μεταξύ των παραγωγικότητων των πολύ μικρών με τις μικρές και μεσαίες από τη μία μεριά, πρέπει να συσχετίζεται με την παραγωγικότητα των πολύ μικρών με τις

¹⁷ Σε αυτό το πλαίσιο, οι προτεραιότητες του Europe 2020 αφορούσαν σε α) έξυπνη μεγέθυνση για την ανάπτυξη μια οικονομίας βασισμένης στη γνώση και την καινοτομία, β) πράσινη και ανταγωνιστική οικονομία και γ) συμπεριληπτική μεγέθυνση για την επίτευξη κοινωνικής συνοχής (EC, 2010).

μεγάλες, από την άλλη. Υπό αυτό το πρίσμα, αναδεικνύονται σημαντικές διαφορές στον μεταποιητικό κλάδο, οι οποίες αμβλύνονται για τον ευρύτερο επιχειρηματικό.

Συνοψίζοντας, η δυσκολία πρόσβασης των ΜμΕ, είθισται να αναγνωρίζεται ως αντανάκλαση της κεφαλαιακής δομής των επιχειρήσεων, δηλαδή ως αποτέλεσμα του κινδύνου των στοιχείων που το απαρτίζουν. Η κεφαλαιακή δομή των ΜμΕ, επιδρά και στην ανάληψη μακρόχρονων επενδύσεων, που δεν εγγυόνται άμεση κερδοφορία. Πόσο μάλλον και σε μία οικονομία, η οποία βρίσκεται σε αλλαγή της κλαδικής της διάρθρωσης. Παρά τις διάφορες μεθόδους διερεύνησης, η βελτίωση της κεφαλαιακής δομής βασίζεται στην μακροχρόνια επίδοση της παραγωγικότητας, το επίπεδο της οποίας χρήζει αντικείμενο περαιτέρω διερεύνησης και επικέντρωση σε δραστηριότητες που βασίζονται στη γνώση (knowledge-based).

1.4. Μέγεθος επιχειρήσεων, καινοτομία και επιχειρηματικότητα

Η έννοια της επιχειρηματικότητας συνδέεται με την μακροχρόνια μεγέθυνση και ευημερία (McKeever et al., 2014). Τόσο η δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, όσο και το ζήτημα άμβλυνσης της ανισότητας και περιορισμού της φτώχειας, συνδέονται άμεσα με την επιχειρηματικότητα των ΜμΕ (Fuellhart & Glasmeier, 2003). Το μέγεθος των επιχειρήσεων και η επίδρασή του στην επιχειρηματικότητα αποτελούν θέμα που έχει συγκεντρώσει το ενδιαφέρον αρκετών ερευνών (Belderbos et al., 2004). Μια βασική ιδέα που διέπει το ζήτημα αφορά στην ευκολία των μεγαλύτερων επιχειρήσεων να επενδύουν περισσότερο στην έρευνα και την ανάπτυξη (R&D) σε σχέση με τις μικρότερες επιχειρήσεις, κυρίως λόγω των οικονομικών κλίμακας που επιτρέπει την κατανομή του κόστους σε μεγαλύτερο εύρος προϊόντων/υπηρεσιών και τη συγκέντρωση περισσότερο πόρων. Επιπλέον, οι μεγάλες επιχειρήσεις συνεργάζονται ευκολότερα με άλλους φορείς (ερευνητικά ιδρύματα, παν/μία κτλ.), ενισχύοντας έτσι, την πρόσβασή τους σε νέα τεχνογνωσία, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει στην άμεση εφαρμογή και ανάπτυξη καινοτομιών.

Ωστόσο, οι μικρότερες εταιρείες συχνά εμφανίζονται να είναι περισσότερο καινοτόμες από τις μεγαλύτερες εταιρείες, ιδίως σε ορισμένους κλάδους όπως η τεχνολογία ή η βιοτεχνολογία. Οι μικρότερες επιχειρήσεις μπορεί να έχουν μεγαλύτερη ευελιξία να αναλαμβάνουν κινδύνους και να πειραματίζονται γρηγορότερα με νέες ιδέες. Η ευελιξία στη λήψη αποφάσεων τις κάνει πιο προσαρμοστικές ως προς τις αλλαγές στην αγορά ή τις τεχνολογικές εξελίξεις. Για παράδειγμα, μια νεοσύστατη εταιρεία μπορεί να είναι σε θέση να φέρει μια νέα τεχνολογία στην αγορά ταχύτερα από μια μεγάλη εταιρεία λόγω του μικρότερου μεγέθους της και των πιο εκσυγχρονισμένων διαδικασιών λήψης αποφάσεων (Audretsch et al., 2001).

Η επιχειρηματικότητα είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθεί με κάποιο συγκεκριμένο μέγεθος. Ενώ οι μεγαλύτερες εταιρείες μπορεί να έχουν καθιερώσει προγράμματα επιχειρηματικότητας, οι μικρότερες και νεοσύστατες επιχειρήσεις θεωρούνται συχνά ως η καρδιά της επιχειρηματικής δραστηριότητας, ανεξάρτητα από το εάν τους λείπει η εμπειρία του κλάδο δραστηριοποίησης. Συχνά, οι ΜμΕ δημιουργούν και εφαρμόζουν καινοτόμες ιδέες και τεχνολογίες που

αναδιατάσσουν τις υπάρχουσες αγορές και δημιουργούν νέες ή νέα προϊόντα. Υπό αυτή την έννοια, η επιχειρηματικότητα έχει να κάνει λιγότερο με το μέγεθος και περισσότερο με τη νοοτροπία και την κουλτούρα της καινοτομίας και τη ανάληψη κινδύνων.

Στα Διαγράμματα 1.1 και 1.3 (επόμενη ενότητα) εξετάζονται δύο διαφορετικές πτυχές των ΜμΕ στην Ελλάδα.¹⁸ Στο πρώτο, επισημαίνεται μια σχέση μεταξύ δραστηριοτήτων των ΜμΕ με έμφαση στη χρήση ειδικευμένων γνώσεων και χρήση εφαρμογών υψηλής τεχνολογίας ενώ, στο δεύτερο, τα αντίστοιχα μεγέθη παρουσιάζονται με κριτήριο τον κλαδικό διαχωρισμό των ΜμΕ. Ο παράγοντας της τεχνολογίας αποδεικνύεται ότι είναι εξαιρετικά σημαντικός στην δημιουργία προστιθέμενης αξίας και – βεβαίως – στην αξιοποίηση και ενεργοποίηση των δεξιοτήτων του ειδικευμένου δυναμικού. Η κρίσιμη παράμετρος της αξιοποίησης των ειδικευμένων γνώσεων και της δημιουργίας ΜμΕ αντίστοιχων προδιαγραφών, συμβάλλει την παραγωγή υψηλών προστιθέμενων αξιών, καθώς πρόκειται για προϊόντα ή υπηρεσίες υψηλής πολυπλοκότητας. Μια βασική υπόθεση αφορά στο ότι οι καινοτομίες και οι οργανωμένες ικανότητες (capabilities) που είναι και από τα πλέον κεντρικά θέματα της αναπτυξιακής πολιτικής (Amsden, 2001,2), προκύπτουν μέσα από δραστηριότητες που βασίζονται στη γνώση και στη χρήση νέων τεχνολογιών. Κατ' επέκταση, η επίδραση του ρόλου της τεχνολογίας στην οικονομική μεγέθυνση αντανακλάται και στην χαμηλή επίδοση του ΑΕΠ και ενδεχομένως συνοδιπορεί και στην καταγεγραμμένη τάση φυγής του εργατικού δυναμικού της χώρας (Μισσός, 2020, σελ. 54-55) στο εξωτερικό.

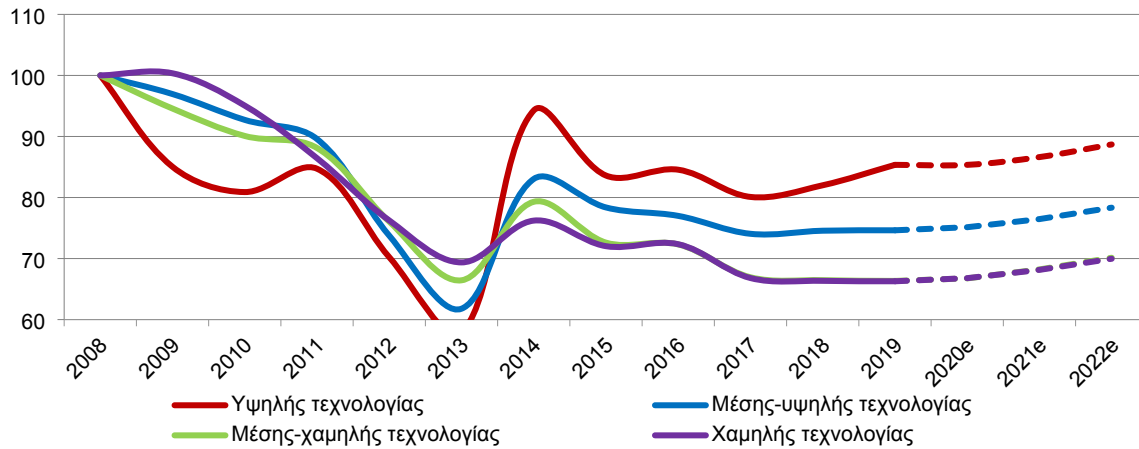
Οι ΜμΕ ταξινομούνται μεταξύ τεσσάρων κατηγοριών τεχνολογίας, ανάλογα με τον βαθμό χρήσης: α) υψηλής, β) υψηλής-μέσης, γ) μέσης-χαμηλής και δ) χαμηλής. Όπως είναι προφανές, οι διακυμάνσεις των αντίστοιχων μεγεθών είναι σημαντικές. Σε γενικές γραμμές, ο αριθμός των ΜμΕ στην Ελλάδα εμφανίζει μια σχετική ανθεκτικότητα στις επιπτώσεις της παρατεταμένης κρίσης ανάλογα με τον βαθμό χρήσης τεχνολογίας (βλ. Διάγραμμα 1.1). Από την άλλη μεριά, η πτώση της απασχόλησης είναι εξίσου σημαντική σε όλες τις παρουσιαζόμενες κατηγορίες τεχνολογικής διαβάθμισης¹⁹ κάτι που σχετίζεται αναμφίβολα με τις ευρύτερες μακροοικονομικές συνθήκες της περιόδου στη χώρα.

¹⁸ Τα στοιχεία 2020-2021 είναι προσωρινά (provisional) και για το 2022, αποτελούν εκτίμηση (estimates).

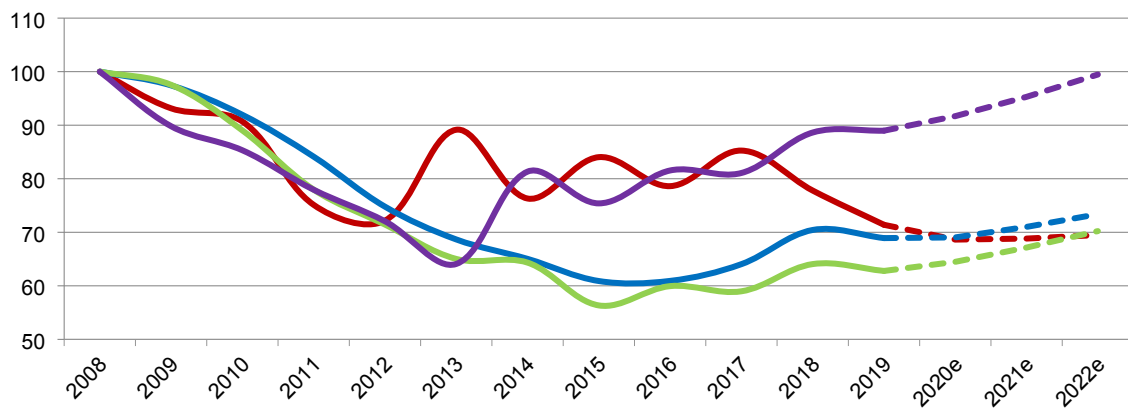
¹⁹ Μεταξύ άλλων, σύμφωνα με έκθεση του Συνδέσμου Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών (ΣΕΒ, 2022), η Ελλάδα κατατάσσεται πολύ χαμηλά στο επίπεδο ενσωμάτωσης των νέων και ψηφιακών τεχνολογιών. Σύμφωνα με το δείκτη ψηφιακής ωριμότητας (digital maturity index) η Ελλάδα καταλαμβάνει την 25η θέση. Ειδικότερα στον τομέα της υψηλής τεχνολογίας, οι επιδόσεις είναι εξαιρετικά χαμηλές.

Διάγραμμα 1.1: Συγκριτική διακύμανση αριθμού ΜμΕ, απασχολούμενων και προστιθέμενης αξίας στην Ελλάδα, 2008-2019 (2020-2022 προβλέψεις), κατά βαθμό χρήσης τεχνολογικών μέσων

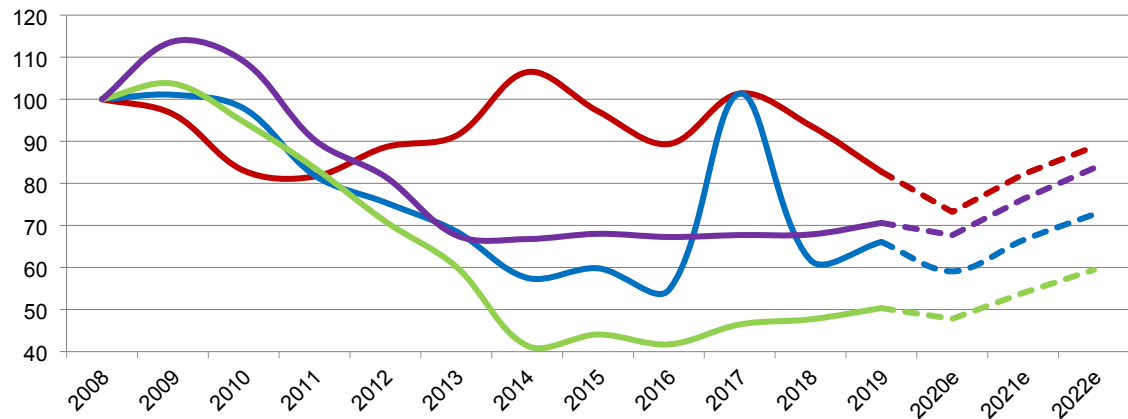
A. Αριθμός ΜμΕ

B. Αριθμός απασχολούμενων

Γ. Προστιθέμενη αξία

Πηγή: SME key figures, https://single-market-economy.ec.europa.eu/ΜμΕ/sme-strategy/sme-performance-review_en

Ο βαθμός επινόησης και πρόσληψης καινοτόμων μεθόδων, μέσω τεχνολογικών εφαρμογών σε μια οικονομία αποτελεί μια ουσιαστική παράμετρο ανταπόκρισης των επιχειρήσεων στα μεταβαλλόμενα μακροοικονομικά περιβάλλοντα. Οι επενδύσεις σε έρευνα και τεχνολογία (R&D) είναι ικανές να ενισχύσουν την παραγωγική δυναμική, αξιοποιώντας τα οφέλη των γνώσεων υψηλής ειδίκευσης που ανταποκρίνονται και αφομοιώνουν καινοτομίες. Κατά συνέπεια, η χρηματοδότηση των ΜμΕ σε εφαρμογές έρευνας και τεχνολογικής αναβάθμισης είναι στρατηγικής σημασίας. Το στοιχείο αυτό θα πρέπει να αντιστοιχείται με το φαινόμενο πολιτικών επιλεκτικής εξυπηρέτησης της πελατείας των τραπεζών (credit rationing), κατά το οποίο τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα εμφανίζονται διστακτικά να ενισχύσουν τις αναγκαίες χρηματοδοτικές ροές των επιχειρήσεων και συγκεκριμένα των ΜμΕ. Η ιδέα αυτή βασίζεται στην έρευνα των Stiglitz και Weiss (1981).

Στο Διάγραμμα 1.1, φαίνεται ότι το πλήθος των ΜμΕ υψηλής τεχνολογίας ανέκαμψε γρηγορότερα από τις υπόλοιπες, μετά το 2013. Επιπλέον, η διαβάθμιση της ανάκαμψής του αριθμού τους, ταυτίζεται σχεδόν με το επίπεδο τεχνολογικής χρήσης. Περαιτέρω, ο αριθμός των απασχολουμένων ανταποκρίθηκε αντίστροφα, με το πλήθος όσων εργάζονται σε χαμηλής τεχνολογίας ΜμΕ να ανακάμπτει ενώ, των υπολοίπων κατηγοριών να παραμένει χαμηλό. Τέλος, η ΑΠΑ των ΜμΕ υψηλής τεχνολογίας, αν και υπέστη αντίστοιχη μείωση, είχε συνολικά μικρότερη διακύμανση σε σχέση με την ΑΠΑ των υπολοίπων κατηγοριών τεχνολογικής χρήσης. Συνοψίζοντας, η περίοδος της ύφεσης υποκατέστησε τις θέσεις με υψηλές απαιτήσεις σε τεχνολογικές εφαρμογές.

Μια αντίστοιχα, σημαντική παρατήρηση επισημαίνεται στην ετήσια έκθεση του ΟΟΣΑ (OECD, 2019) για την επιχειρηματικότητα (entrepreneurship) και τις ΜμΕ. Συγκεκριμένα, υπογραμμίζεται ότι ενώ το πλήθος των επιχειρήσεων στις χώρες του ΟΟΣΑ έχει παραμείνει σχετικά σταθερό, ορισμένες κρίσιμες και αρκετά δυναμικές μεταβολές συμβαίνουν σε δραστηριότητες που συνδέονται με την ψηφιακή μετάβαση. Στον τομέα των υπηρεσιών, οι μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις φαίνεται ορισμένες φορές να ξεπερνούν το επίπεδο παραγωγικότητας των μεγάλων. Οι επιχειρήσεις υψηλής έντασης-γνώσης – π.χ. ορισμένες επαγγελματικές,

επιστημονικές/ερευνητικές και τεχνικές δραστηριότητες – χωρών όπως η Αυστρία, το Βέλγιο, η Γερμανία και η Πολωνία, εμφανίζουν τέτοιες αποκλίσεις.

Ως εκ τούτου, η ψηφιοποίηση παρέχει ένα πεδίο διεξόδου για την προώθηση των ΜμΕ. Πολιτικές που ενισχύουν συγκεκριμένες κατηγορίες επιχειρήσεων και δίνουν κίνητρα στην ανάπτυξη δραστηριοτήτων τεχνολογίας, πρέπει να στοχεύουν σε κλάδους που είναι ικανοί να αξιοποιήσουν τις νέες εφαρμογές. Τέτοιες παρεμβάσεις είναι ουσιαστικές, αφού επιφέρουν αποκλιμάκωση της εκτιμώμενης ανισότητας των παραγωγικότητων μεταξύ των διαφόρων μεγεθών των επιχειρήσεων, με τρόπο που να προωθεί τη μεγέθυνση – δηλαδή περιορισμό της «ψαλίδας» (spread) μέσω βελτίωσης της οικονομικής λειτουργίας των επιχειρήσεων χαμηλής παραγωγικότητας. Από την άλλη μεριά όμως, παρεμβάσεις σαν κι αυτές, έχουν δυνητικά ορισμένα κρίσιμα αποτελέσματα και στο εισόδημα.

2. Ενότητα: Περιγραφή των δημογραφικών και οικονομικών χαρακτηριστικών των επιχειρήσεων κατά τάξη μεγέθους και κατά κλάδο

Στην παρούσα ενότητα εξετάζονται ορισμένα βασικά δεδομένα των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των ΜμΕ στην Ελλάδα σε σχέση με την ΕΕ. Τα στοιχεία βασίζονται στα δεδομένα της Structural Business Statistics²⁰ για τα δημογραφικά και οικονομικά δεδομένα των επιχειρήσεων καθώς και τη φύση και επίδοση της επιχειρηματικότητας στην ΕΕ. Για την καταγραφή συνεπών χρονοσειρών, η ανανεωμένη στατιστική βάση συλλέγεται μέσα από την πρωτοβουλία του “SME performance review” της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, που συνιστά βασικό εργαλείο επίβλεψης και ελέγχου της λειτουργίας των ΜμΕ. Η ετήσια έκθεση της Επιτροπής παρουσιάζει μια σειρά από «δείκτες επιδόσεων» (SME key performance indicators). Τα δεδομένα εκκινούν από το 2008, το οποίο επιλέγεται και ως έτος βάσης, καθώς αφορά στη νέα, ανανεωμένη χρονοσειρά ανοιχτής πρόσβασης.

²⁰ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics>

Ο Πίνακας 1 καταγράφει τα βασικά μεγέθη των ΜμΕ στην Ελλάδα το 2021, συγκρίνοντας με τα αντίστοιχα ποσοστά της ΕΕ. Από τα παρουσιαζόμενα στοιχεία αξίζει να σημειωθεί ότι:

- Αναφορικά με τον αριθμό των ΜμΕ, τα ποσοστά μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ είναι εξαιρετικά κοντά – 99,9% και 99,8% αντίστοιχα.
- Συγκρίνοντας τα στοιχεία της απασχόλησης, παρατηρείται η πρώτη ουσιαστική διαφορά στο ποσοστό των ΜμΕ στο σύνολο των εργαζομένων. Κατά μέσο όρο, οι μεγάλες επιχειρήσεις στην ΕΕ απασχολούν σημαντικό ποσοστό εργαζομένων. Περαιτέρω, η διαφορά αυτή προκύπτει από τη χαμηλή συνεισφορά των πολύ μικρών επιχειρήσεων στην απασχόληση (28,5%) και στην επίσης χαμηλότερη ποσοστιαία συνεισφορά των μικρών (20%) έναντι της Ελλάδας.
- Διαφορά, επίσης, καταγράφει και το επίπεδο της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας, όπου οι ΜμΕ στην Ελλάδα εμφανίζονται να παράγουν το 61,6% του συνόλου, ενώ στην ΕΕ το 51,8%. Ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στον ρόλο των μεσαίων επιχειρήσεων στην Ελλάδα, όπου φαίνεται ότι αν και απαρτίζουν το 0,7% των επιχειρήσεων, αντιπροσωπεύουν το 22,8% της ΑΠΑ.

Πίνακας 1: Βασικά δεδομένα ΜμΕ στην Ελλάδα (σύγκριση με ΕΕ), 2021

	Αριθμός			Απασχόληση			Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία		
	Ελλάδα		ΕΕ	Ελλάδα		ΕΕ	Ελλάδα		ΕΕ
	Αριθμός	Ποσοστό	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό	Ποσοστό	Δισεκατ. €	Ποσοστό	Ποσοστό
Πολύ μικρές	644.264	92,7 %	93,1 %	1.020.712	40,1 %	28,5 %	10,7	19,6 %	18,2 %
Μικρές	45.401	6,5 %	5,9 %	690.200	27,1 %	20,0 %	10,5	19,2 %	16,7 %
Μεσαίες	4.681	0,7 %	0,9 %	372.089	14,6 %	15,9 %	12,4	22,8 %	16,8 %
Σύνολο ΜμΕ	694.346	99,9 %	99,8 %	2.083.001	81,8 %	64,4 %	33,6	61,6 %	51,8 %
Μεγάλες	600	0,1 %	0,2 %	462.360	18,2 %	35,6 %	21,0	38,4 %	48,2 %
Σύνολο	694.946	100 %	100%	2.545.361	100%	100%	54,6	100,0 %	100,0 %

Πηγή: Structural Business Statistics

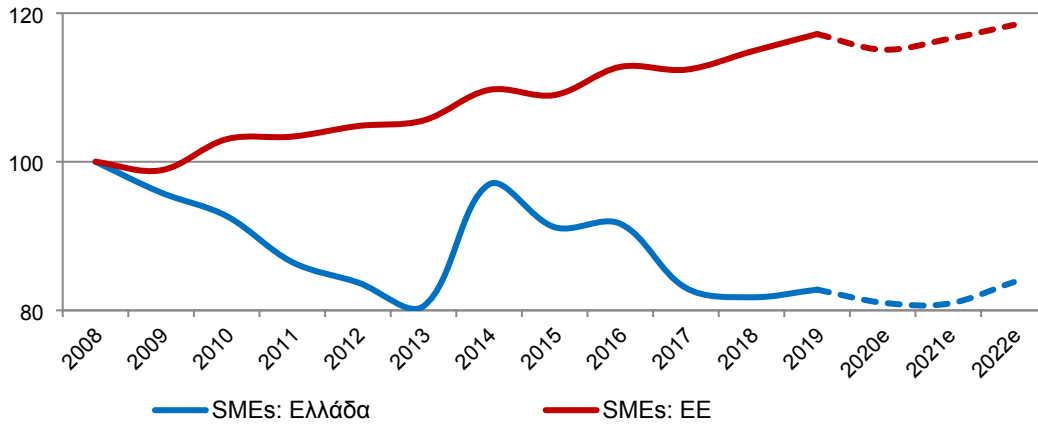
Το Διάγραμμα 1.2 απεικονίζει τις διακυμάνσεις τριών βασικών μεταβλητών. Τον αριθμό των ΜμΕ, το επίπεδο συνολικής απασχόλησης στις ΜμΕ και το ύψος της προστιθέμενης αξίας. Τα δεδομένα

έχουν κανονικοποιηθεί ώστε να είναι συγκρίσιμα με τους μέσους όρους της ΕΕ, με έτος βάσης το 2008 (100). Μεταξύ άλλων, από την ανάγνωση των διαγραμμάτων προκύπτουν τα εξής:

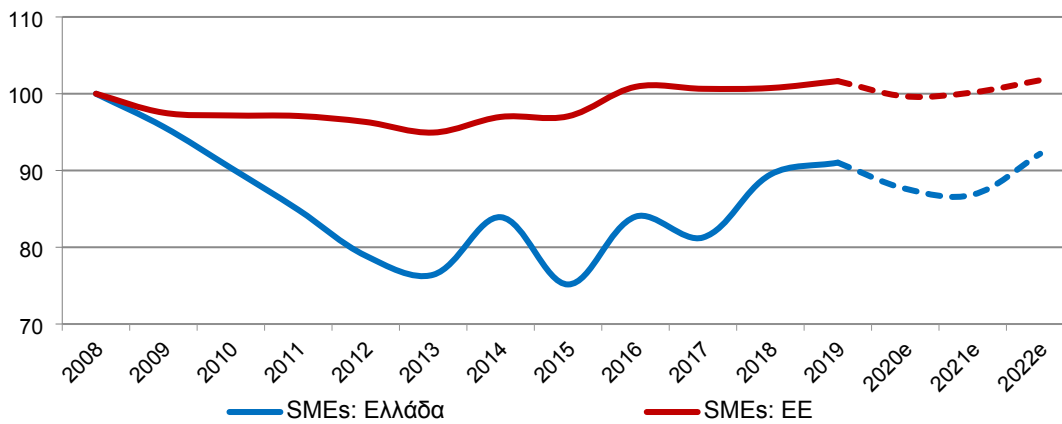
- Ο αριθμός των ΜμΕ στην Ελλάδα έχει υποχωρήσει αισθητά κατά 20 ποσοστιαίες μονάδες ενώ, συνολικά στην ΕΕ, χαρακτηρίζεται από την εντελώς αντίστροφη πορεία. Ως αποτέλεσμα, η απόσταση μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ έχει διευρυνθεί σημαντικά.
- Στην Ελλάδα, οι ΜμΕ – βλ. Διάγραμμα 1.3 – απορροφούν περίπου το 80% του απασχολούμενου δυναμικού στον ιδιωτικό τομέα. Συνεπώς, η συμβολή τους στην απασχόληση είναι εξαιρετικά σημαντική. Η καταγεγραμμένη πτώση της περιόδου 2008-2015 κατά 25 ποσοστιαίες μονάδες, είναι επίσης αναντίστοιχη της ευρωπαϊκής τάσης, η οποία παρέμεινε σχετικά αμετάβλητη.
- Η πιο σημαντική προσαρμογή μεταξύ των εξεταζόμενων μεγεθών καταγράφηκε στο επίπεδο παραγωγής προστιθέμενης αξίας. Τρεις είναι οι βασικές μεταβολές: Πρώτον, ο όγκος της προστιθέμενης αξίας των ΜμΕ – σε τρέχουσες τιμές – συρρικνώθηκε κατά 50% μεταξύ της περιόδου 2008-2016. Αυτό από μόνο του σηματοδοτεί μια βαθιά αναδιάρθρωση του επιχειρηματικού τοπίου στην Ελλάδα. Δεύτερον, οι εξελίξεις στην ΕΕ δεν ήταν ιδιαιτέρως ικανοποιητικές. Την ήπια ύφεση διαδέχθηκε άνοδος κατά 15 ποσοστιαίες μονάδες. Συνεπώς η Ελλάδα αποκλίνει έντονα. Τρίτον, η πτώση της προστιθέμενης αξίας στην Ελλάδα διατηρήθηκε και πέρα από το 2016.

Διάγραμμα 1.2: Συγκριτική διακύμανση αριθμού ΜμΕ, απασχολούμενων και προστιθέμενης αξίας, μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ, 2008-2019 (2020-2022 προβλέψεις)

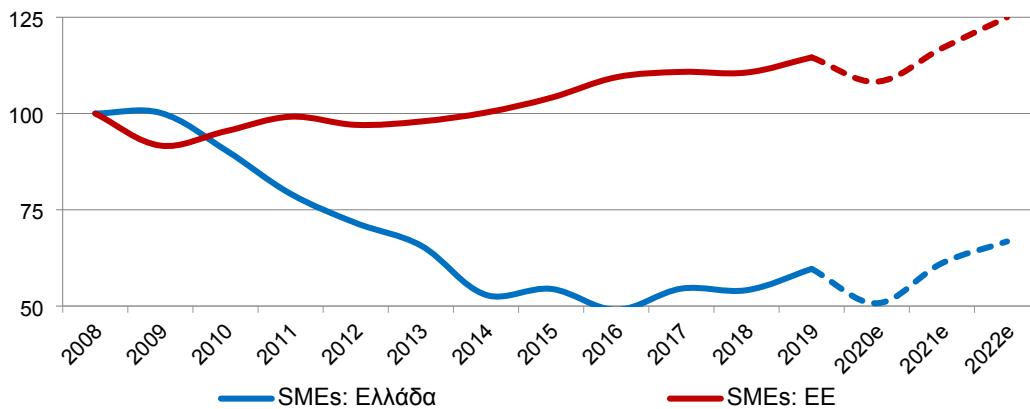
Α. Αριθμός ΜμΕ

Β. Αριθμός απασχολούμενων

Γ. Προστιθέμενη αξία

Πηγή: SME key figures, https://single-market-economy.ec.europa.eu/ΜμΕ/sme-strategy/sme-performance-review_en

Η κλαδική διάρθρωση των ΜμΕ αντανακλά το είδος της οικονομικής δραστηριότητας και τον βαθμό εξειδίκευσης της οικονομίας. Σε γενικό επίπεδο, ο κλάδος με την υψηλότερη ποσοστιαία συμμετοχή σε αριθμό επιχειρήσεων, πλήθος εργαζομένων και επίπεδο Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (ΑΠΑ), είναι το εμπόριο, αντανακλώντας τη ιδιαίτερη φυσιογνωμία της ελληνικής οικονομίας. ΜμΕ με σχετικά μικρή συμμετοχή στον αριθμό των επιχειρήσεων ή των εργαζομένων, αλλά σχετικά υψηλή συμμετοχή στην ΑΠΑ, αφορούν σε δραστηριότητες με σημαντική δυναμική, που δυνητικά, μπορούν να επηρεάσουν θετικά την αναπτυξιακή διαδικασία. Επιλεκτικά, αναφερόμενοι στον Πίνακα 2, μπορούμε να συγκρίνουμε την εγχώρια και την ευρωπαϊκή ο κλάδος της μεταποίησης, εμφανίζεται να αριθμεί το 8,4% των επιχειρήσεων και το 13,9% των απασχολούμενων ενώ, αντιπροσωπεύει το 19,3% της ΑΠΑ – σχεδόν το 1/5. Από την άλλη μεριά, τα ξενοδοχεία και η εστίαση, αφορούν στο 13,9% των επιχειρήσεων και στο 25,2% των εργαζομένων των ΜμΕ, αλλά η συμμετοχή τους στην συνολική ΑΠΑ είναι αισθητά μικρότερη (9,8%). Στον τελευταίο κλάδο, η σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ, αποδίδει και την εμφανή τάση της ελληνικής οικονομίας προς δραστηριότητες συναφείς με τον τουρισμό.

Ένας κλάδος εξαιρετικά έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ Ελλάδας και ευρωπαϊκού μέσου όρου, είναι αυτός των Κατασκευών, στις ελληνική οικονομία έχει διαχρονικά στηρίξει σημαντικό τμήμα της μεγέθυσής της. Η περίοδος, όμως, μετά την κρίση του 2009, φαίνεται ότι επηρέασε ουσιαστικά το επίπεδο κατασκευαστικής δραστηριότητας και αναδιάρταξε την επιχειρηματική λειτουργία. Έτσι, στην Ελλάδα, οι ΜμΕ που συνεχίζουν να λειτουργούν στον κλάδο των Κατασκευών, υπολείπονται έναντι αυτών της ΕΕ, σε όλα τα ποσοστιαία μεγέθη. Το ίδιο ισχύει και τον κλάδο της Διαχείρισης Ακίνητης Περιουσίας, όπου πρέπει να επισημανθεί πως ο λόγος ΑΠΑ προς τον αριθμό των εργαζομένων και προς τον αριθμό των επιχειρήσεων, είναι αρκετά αυξημένος.

Η στατική εικόνα του Πίνακα 2 είναι χαρακτηριστική, και αποτυπώνει την κατάσταση ελληνικής επιχειρηματικότητας, ύστερα από μια μακρόχρονη κρίση και την πανδημία του Covid-19. Εναλλακτικά, η δυναμική πλευρά των εξελίξεων, μπορεί να διαμορφώσει μια άποψη για τις τάσεις που επικράτησαν και τους τρόπους αντίδρασης της εγχώριας δραστηριότητας στις εμμένουσες διαταραχές.

Υπό αυτό το πρίσμα, όπως παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1.3, μετά το 2008, ο αριθμός των ΜμΕ των κλάδων επικοινωνίας, διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, επιστημονικών-τεχνικών εργασιών και ορυχείων, αυξάνεται κατά περίπου 10-15%. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δεδομένα για τον κλάδο καταλυμάτων και εστίασης όπου, διαχρονικά, φαίνεται να παραμένει σταθερός σε αριθμός επιχειρήσεων, ενώ η απασχόληση αυξάνεται μετά το 2012, απορροφώντας σημαντικό τμήμα του εργατικού δυναμικού. Από την άλλη μεριά, στη μεταποίηση, στο εμπόριο, στις κατασκευές και στις μεταφορές-αποθήκευσης, ο αριθμός των επιχειρήσεων μειώνεται αισθητά μετά το 2008. Ειδικότερα ο αριθμός των ΜμΕ στις κατασκευές, ο κλάδος έχει υποστεί καθίζηση με κύρια επίπτωση πάνω στο επίπεδο των απασχολούμενων. Θετική είναι η μεταβολή στην απασχόληση των ΜμΕ που δραστηριοποιούνται στον κλάδο της ενέργειας, της παροχής νερού, της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας και στα καταλύματα-εστίαση.

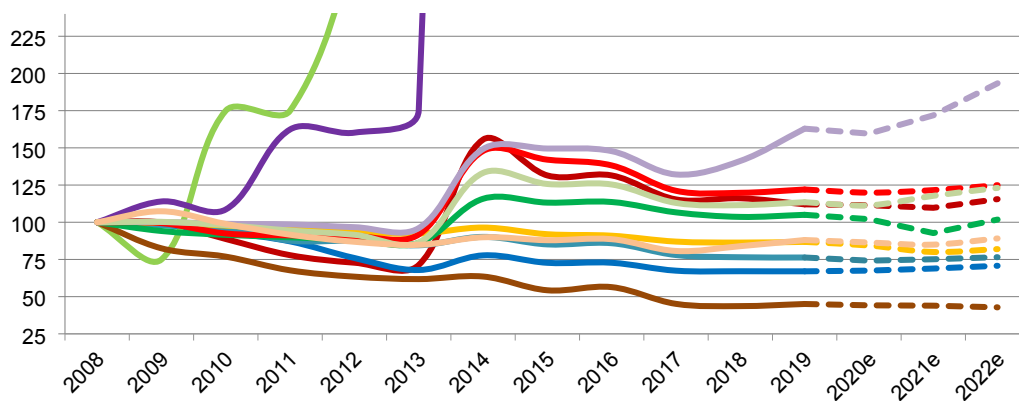
Πίνακας 2: Κλαδική διάρθρωση των ΜμΕ στην Ελλάδα, σε σύγκριση με την ΕΕ, 2021

	Αριθμός			Απασχόληση			Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία		
	Ελλάδα		ΕΕ	Ελλάδα		ΕΕ	Ελλάδα		ΕΕ
	Αριθμός	%	%	Αριθμός	%	%	Δισεκα τ. €	%	%
Ορυχεία και λατομεία	565	0,1%	0,1%	3.542	0,2%	0,2%	130	0,4%	0,4%
Μεταποίηση	58.461	8,4%	8,7%	289.209	13,9%	18,3%	6.493	19,3%	19,8%
Ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο	7.576	1,1%	0,8%	19.375	0,9%	0,5%	1.213	3,6%	2,2%
Παροχή νερού, διαχείριση αποβλήτων	1.896	0,3%	0,3%	12.751	0,6%	0,9%	386	1,1%	1,3%
Κατασκευές	60.158	8,7%	15,5%	130.692	6,3%	13,8%	2.506	7,5%	13,1%
Εμπόριο (χονδρικό, λιανικό)	223.400	32,2%	24,4%	596.498	28,6%	23,8%	8.747	26,0%	21,5%
Μεταφορές και αποθήκευση	55.266	8,0%	5,3%	116.423	5,6%	6,4%	3.007	8,9%	5,9%
Ξενοδοχεία και εστίαση	96.320	13,9%	7,6%	525.071	25,2%	10,2%	3.296	9,8%	4,9%
Ενημέρωση και επικοινωνία	16.759	2,4%	5,3%	54.610	2,6%	4,4%	1.617	4,8%	6,2%
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	10.248	1,5%	5,9%	21.014	1,0%	2,7%	962	2,9%	6,2%
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	143.046	20,6%	19,4%	229.222	11,0%	11,1%	3.834	11,4%	12,2%
Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	20.651	3,0%	6,8%	84.594	4,1%	7,6%	1.419	4,2%	6,4%

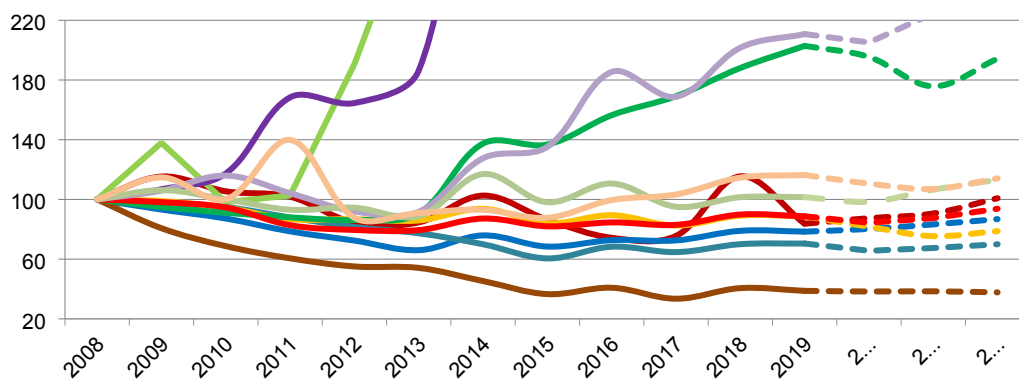
Πηγή: Structural Business Statistics

Διάγραμμα 1.3: Συγκριτική διακύμανση αριθμού ΜμΕ, απασχολούμενων και προστιθέμενης αξίας, μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ, 2008-2019 (2020-2022 προβλέψεις), κατά κλάδο

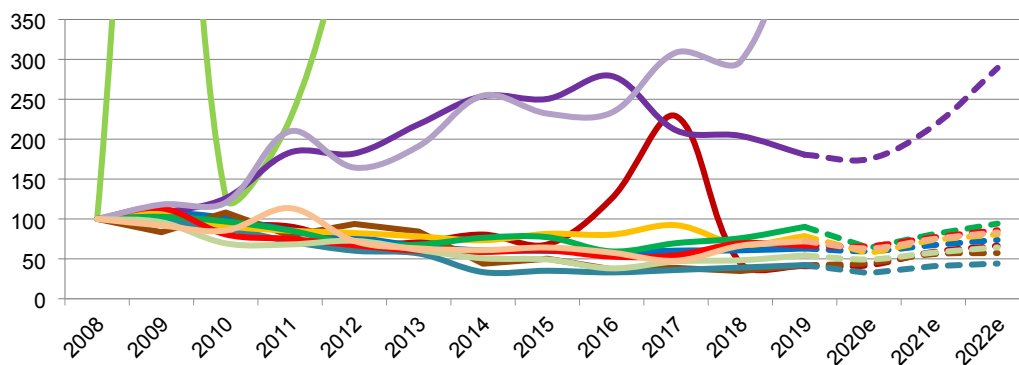
A. Αριθμός ΜμΕ

B. Αριθμός απασχολούμενων

Γ. Προστιθέμενη αξία

— B — C — D — E — F — G — H — I — J — L — M — N

Σημείωση: Β, ορυχεία, λατομεία, C, μεταποίηση, D, ηλεκτρικό ρεύμα, E, παροχή νερού, αποχετεύσεις κτλ., F, κατασκευές, G, χονδρικό-λιανικό, επισκευές κτλ., H, μεταφορές αποθήκευση, I, καταλύματα και εστίαση, J, επικοινωνία, L, διαχείριση ακίνητης περιουσίας, M, επιστημονικές-τεχνικές εργασίες, N, διοικητικές υπηρεσίες.

Πηγή: SME key figures, https://single-market-economy.ec.europa.eu/ΜμΕ/sme-strategy/sme-performance-review_en

Οι κλαδικές διαφοροποιήσεις αντανακλούν την αναδιάρθρωση του παραγωγικού ιστού της χώρας που συνέβη μετά το 2008, με την οικονομική κρίση να διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση των νέων προοπτικών. Δεν χωράει αμφιβολία ότι η πολύχρονη ύφεση έπληξε το σύνολο της ελληνικής οικονομίας, αλλά η τομεακή της επίδραση ήταν ανισοβαρής, με ορισμένους κλάδους – όπως ο κατασκευαστικός – να δέχονται ισχυρότερο πλήγμα (Βαΐτσος και Μισσός, 2018, σελ. 41-45).

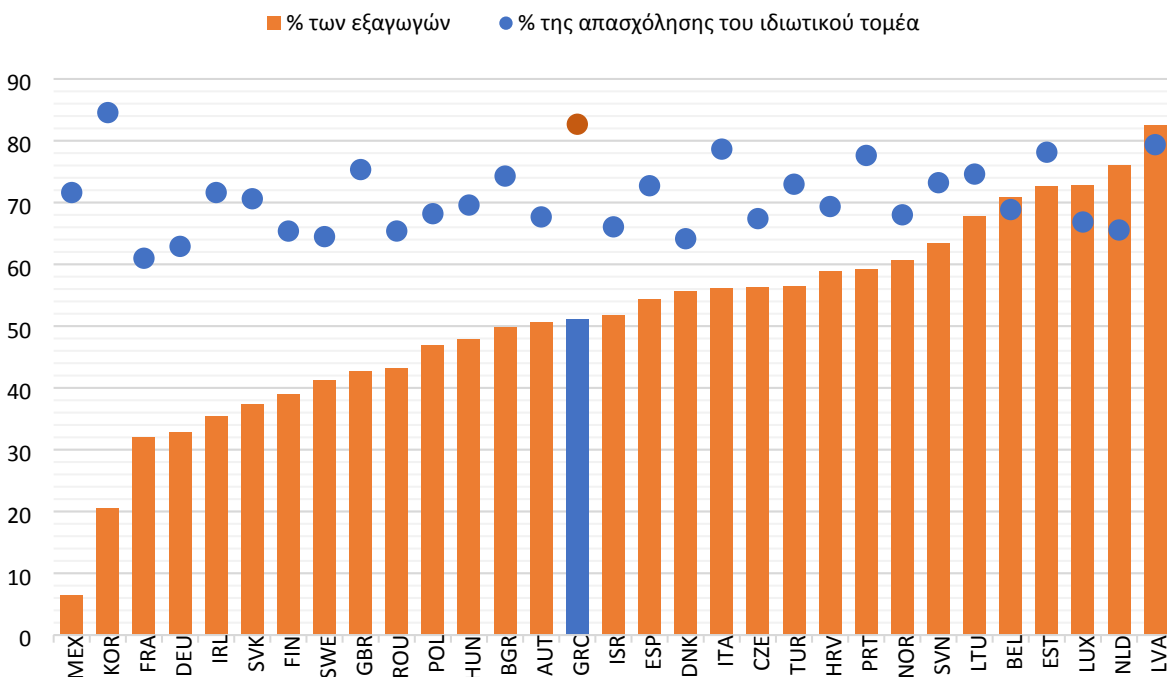
Μια σημαντική παράμετρος αξιολόγησης της λειτουργίας των ΜμΕ αφορά στην ικανότητά τους για δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης. Κατά κανόνα, η αύξηση της απασχόλησης συνδέεται με ένα πολυδιάστατο πλέγμα βραχυπρόθεσμων, θετικών πολλαπλασιαστικών επιδράσεων στην οικονομία, κυρίως μέσα από την ώθηση της ιδιωτικής κατανάλωσης. Σε πιο μακροχρόνιο επίπεδο τα αποτελέσματα μιας τέτοιας πολιτικής χρήζουν ιδιαίτερης εξέτασης. Παρ' όλα αυτά, είναι όμως σημαντικό ο ρυθμός ή το επίπεδο της απασχόλησης, να εξετάζονται σε συνδυασμό με τις απολαβές της εργασίας και το ύψος των μισθών. Υπό την προϋπόθεση ότι το ύψος της παραγωγικότητας της εργασίας σχετίζεται με ή/και καθορίζει το επίπεδο των μισθών, η έρευνα οφείλει να καταγράψει τον τύπο των επιχειρήσεων που παρουσιάζουν τις υψηλότερες επιδόσεις στη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης.

Ακόμα και μια ήπια αποσύνδεση (decoupling) μεταξύ μισθών και παραγωγικότητας είναι πιθανό να καλύπτει σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των κλάδων (OECD, 2018). Πολλοί κλάδοι στους οποίους η αύξηση των μισθών υπολείπεται της παραγωγικότητας εμφανίζουν σχετικά υψηλό μερίδιο ΜμΕ, των οποίων – κατά κανόνα – ο μέσος μισθός αναμένεται χαμηλότερος από εκείνον που καταγράφεται στις μεγάλες. Το εν λόγω εύρημα μας οδηγεί στη σύνδεση μεταξύ αποσύνδεσης και εισοδηματικής ανισότητας. Όλα τα παραπάνω συνθέτουν το πολύπλοκο πλαίσιο των ιδιαιτεροτήτων λειτουργίας των ΜμΕ στην Ελλάδα, αναφορικά με τα βασικά τους μεγέθη.

Το Διάγραμμα 1.4 παρουσιάζει το μερίδιο των εξαγωγών από αντιστοιχούν στις ΜμΕ μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ. Η Ελλάδα βρίσκεται σχεδόν στο μέσο όρο, κοντά σε χώρες όπως η Ισπανία και η Αυστρία. Η σημαντική διαφοροποίηση όμως, έναντι των συγκεκριμένων χωρών, αφορά στο πολύ υψηλό ποσοστό απασχόλησης. Συνδυαστικά, το συμπεραίνεται ότι η απασχόληση στην

Ελλάδα δεν δημιουργεί επαρκείς εξαγωγές, γεγονός που έχει και επιπτώσεις στις απολαβές (βλ. Διάγραμμα 1.6).

Διάγραμμα 1.4: Εξαγωγές των ΜμΕ και ποσοστό απασχόλησης, στο σύνολο των επιχειρήσεων

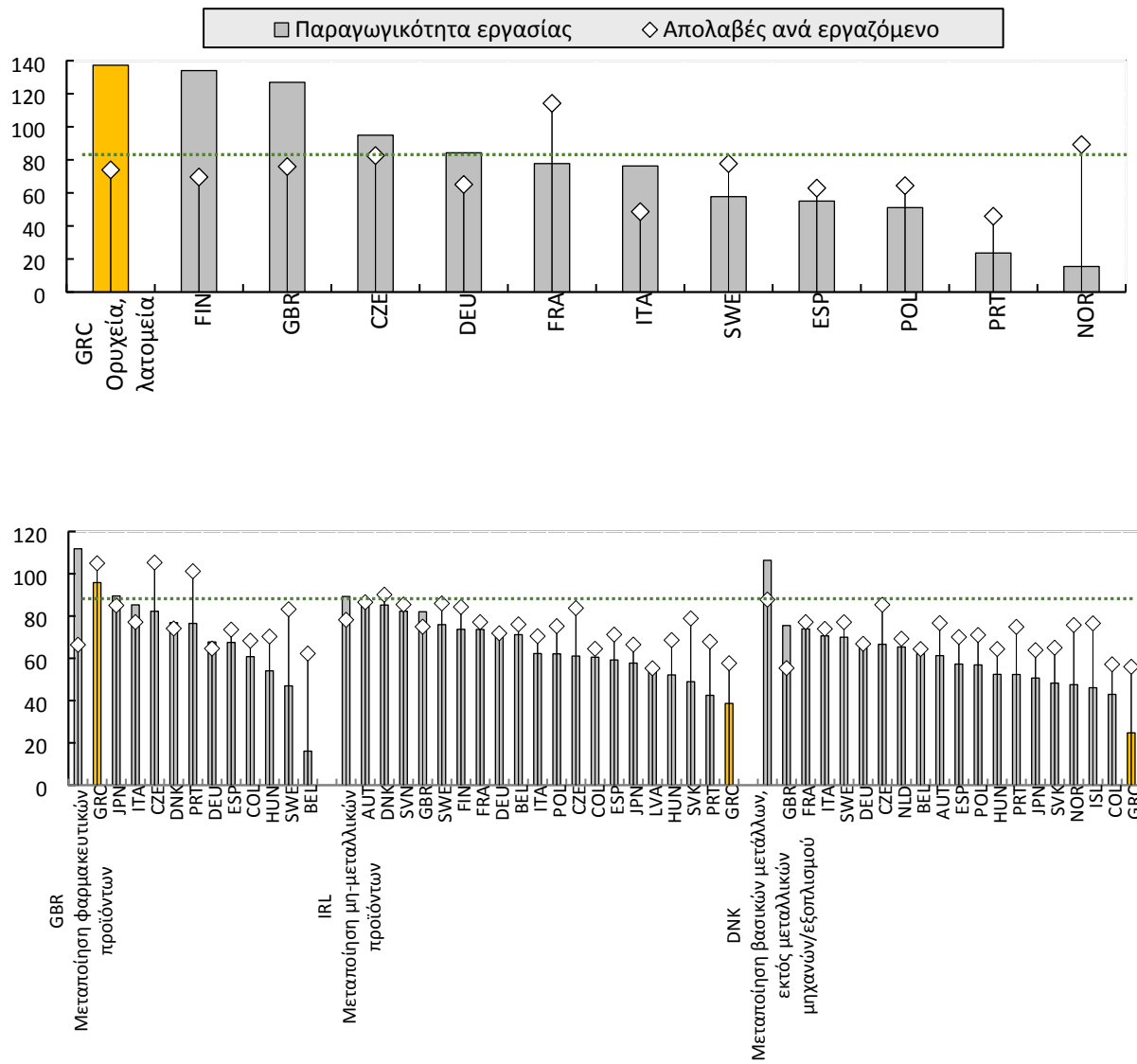

Πηγή: OECD Structural and Demographic Business Statistics Database, 2018 (<http://dx.doi.org/10.1787/sdbs-data-en>) and Trade by Enterprise Characteristics Database, 2018 (<https://doi.org/10.1787/eeefdd40-en>).

Περαιτέρω, το σύνθετο Διάγραμμα 1.5 παρουσιάζει τις αποκλίσεις των μέσων μισθών και της παραγωγικότητας της εργασίας μεταξύ των ΜμΕ και των μεγάλων επιχειρήσεων. Παρουσιάζονται μόνο εκείνα τα κλαδικά δεδομένα για τα οποία υπάρχουν συγκριτικά στοιχεία για την Ελλάδα με τις υπόλοιπες χώρες του ΟΟΣΑ, τόσο σε μισθούς, όσο και στην παραγωγικότητα της εργασίας. Τα δεδομένα καταγράφουν ότι σε ορισμένους κλάδους μερικών χωρών, οι ΜμΕ έχουν υψηλότερη παραγωγικότητα σε σχέση με την αντίστοιχη των μεγάλων επιχειρήσεων. Ωστόσο, παρά την αυξημένη παραγωγικότητα, οι μισθοί των ΜμΕ που εμφανίζονται ως «απολαβές των εργαζομένων» (compensation of employees) είναι σχεδόν πάντοτε χαμηλότεροι από τους αντίστοιχους των μεγάλων επιχειρήσεων.

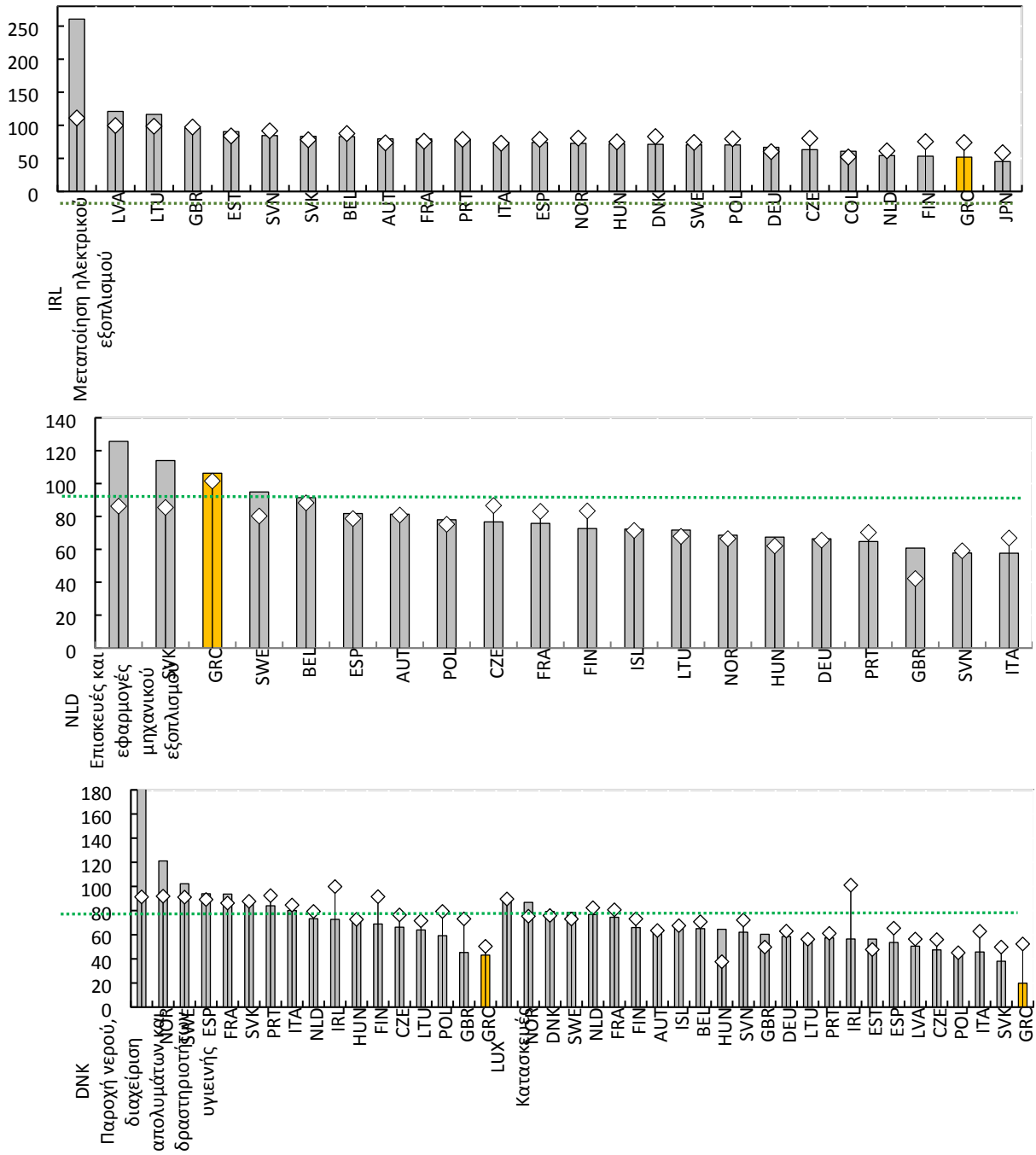
Αναφορικά με την Ελλάδα, στον κλάδο των «ορυχείων λατομείων» η παραγωγικότητα των ΜμΕ υπολογίζεται κατά 37 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερη των μεγάλων επιχειρήσεων, αλλά οι αποδοχές των εργαζομένων κατά 22 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερες. Από την άλλη μεριά, στον κλάδο των «φαρμακευτικών προϊόντων» συμβαίνει το ανάποδο. Η παραγωγικότητα των ΜμΕ του κλάδου είναι χαμηλότερη των μεγάλων επιχειρήσεων αλλά οι απολαβές των εργαζομένων οριακά υψηλότεροι (κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες). Ιδιαίτερα μειωμένα παρουσιάζονται τόσο η παραγωγικότητα της εργασίας όσο και οι μισθοί των ΜμΕ στους κλάδους «Μεταποίησης μη μεταλλικών προϊόντων» και «Μεταποίησης βασικών μετάλλων (εκτός μηχανών)», καθώς και στη «Μεταποίηση ηλεκτρολογικού εξοπλισμού». Τα παραπάνω συνηγορούν ότι κατά γενικό κανόνα, οι ΜμΕ παρέχουν θέσεις εργασίας χαμηλότερων αποδοχών σε σύγκριση με τις μεγάλες, ενώ παράλληλα η παραγωγικότητά τους αποκλίνει.

Διάγραμμα 1.5: ΜμΕ παραγωγικότητα της εργασίας και απολαβές ανά εργαζόμενο για χώρες/κλάδους όπου υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία με την Ελλάδα, ΟΟΣΑ

(συνέχεια Διαγράμματος 1.5 στην επόμενη σελίδα)

(συνέχεια Διαγράμματος 1.5)

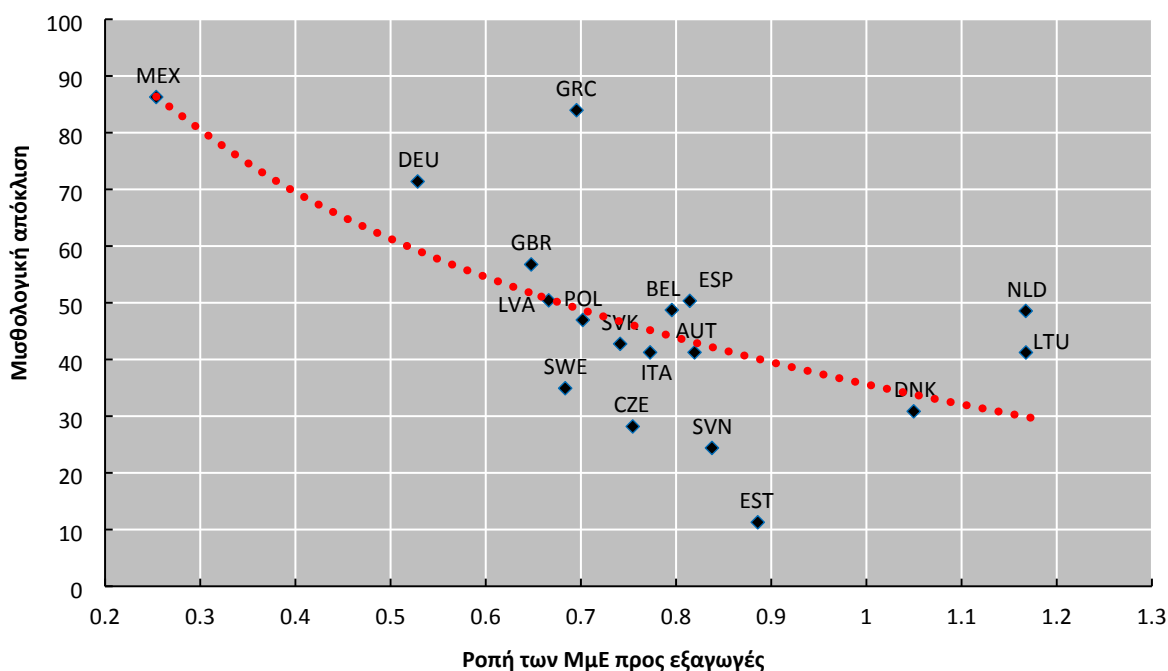

Πηγή: OECD, Structural and Demographic Business Statistics Database, <http://dx.doi.org/10.1787/sdbs-data-en>

Το ζήτημα γίνεται ακόμα πιο περίπλοκο εάν ληφθεί υπόψη ένα βασικό κριτήριο αναφορικά με τις εξαγωγικές επιδόσεις των ΜμΕ. Τα πλεονεκτήματα που συνήθως καταγράφονται σε σχέση με την διαρκώς εντονότερη τάση προς μια παγκοσμιοποιημένη αγορά στην οποία απευθύνονται οι ΜμΕ χρήζουν προσεκτικής εξέτασης, ώστε να συσχετίζονται με τον παραγωγικό ιστό κάθε χώρας (βλ. OECD, 2017). Είναι άλλωστε πιθανό ότι τα οφέλη της ανοιχτής και διευρυμένης αγοράς δεν κατανέμονται ίσα μεταξύ των χωρών, με την κύρια αιτία να εστιάζει γύρω από την εκάστοτε παραγωγική ειδικευση.

Όπως διαπιστώνεται από τα συγκριτικά δεδομένα, οι μέσες αποδοχές ανά εργαζόμενο των χωρών του ΟΟΣΑ είναι ανάλογες του μεγέθους των επιχειρήσεων. Ως προς αυτό, στο Διάγραμμα 1.6, αποτυπώνεται μια σημαντική ένδειξη αναφορικά με τη σχέση μεταξύ μισθολογικών αποκλίσεων και της ροπής των ΜμΕ προς εξαγωγές στις χώρες του ΟΟΣΑ. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι σύνθετο. Από τη μια, στον κάθετο άξονα, οι μισθολογικές αποκλίσεις (wage gaps) μετράνε τις διαφορές των μέσων αποδοχών ανά εργαζόμενο μεταξύ των μεγάλων επιχειρήσεων και των ΜμΕ, προς τις μέσες αποδοχές των τελευταίων $\left(\frac{\bar{w}_{Large} - \bar{w}_{SMEs}}{\bar{w}_{SMEs}}\right)$. Από την άλλη, στον οριζόντιο άξονα, η ροπή προς εξαγωγές των ΜμΕ είναι ένα σύνθετο κλάσμα που μετρά το ποσοστό των εξαγωγών τους στις συνολικές εξαγωγές των επιχειρήσεων (ΜμΕ και μεγάλων), διαιρεμένο με το ποσοστό του τελικού προϊόντος προς το σύνολο του προϊόντος $\left(\frac{X_{MμE}/X}{Y_{MμE}/Y}\right)$. Η εξαγωγική δραστηριότητα είναι κρίσιμη καθώς το ισοζύγιο (αγαθών και υπηρεσιών) αποτελεί όψη του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών το οποίο διαχρονικά προκαλεί περιορισμούς στην ελληνική οικονομία, συμβάλλοντας – μεταξύ άλλων – στην ανάγκη εισοδηματικής προσαρμογής.

Διάγραμμα 1.6: Σχέση μεταξύ μισθολογικής απόκλισης και ροπής προς εξαγωγές των ΜμΕ για τις χώρες του ΟΟΣΑ

Πηγή: OECD Structural and Demographic Business Statistics Database, 2018 (<http://dx.doi.org/10.1787/sdbs-data-en>) and Trade by Enterprise Characteristics Database, 2018 (<https://doi.org/10.1787/eeefdd40-en>).

Συνεπώς, το Διάγραμμα 1.6 επισημαίνει ότι στις χώρες στις οποίες οι ΜμΕ χαρακτηρίζονται από υψηλή εξαγωγική δραστηριότητα, οι διαφορές των μέσων μισθών των εργαζομένων στις ΜμΕ και των μεγάλων επιχειρήσεων, είναι μικρότερες. Η αρνητική σχέση μεταξύ εξαγωγικής δραστηριότητας και μισθολογικών απολαβών προκαλείται από ένα μεγάλο εύρος παραγόντων. Ενδεικτικά, κάτι τέτοιο οφείλεται σε παράγοντες όπως ότι (du Caju, Rycx and Tojerow, 2011):

- οι εμπορικές μεταβολές επιδρούν στην παραγωγικότητα των επιχειρήσεων ενώ,
- οι υψηλές εξαγωγές προκαλούν μισθολογικές αυξήσεις ως αποτέλεσμα των αυξήσεων της εξωτερικής ζήτησης.

Σε αυτό το πλαίσιο, η έρευνα των Κακουλίδου κα (2021) επικεντρώνεται στην εξωστρέφεια των επιχειρήσεων στην Ελλάδα δείχνοντας, μεταξύ άλλων, ότι: πρώτον, κατά μέσο όρο, οι εξαγωγικές επιχειρήσεις προσφέρουν υψηλότερες αμοιβές στους εργαζόμενους σε σχέση με τον αντίστοιχο

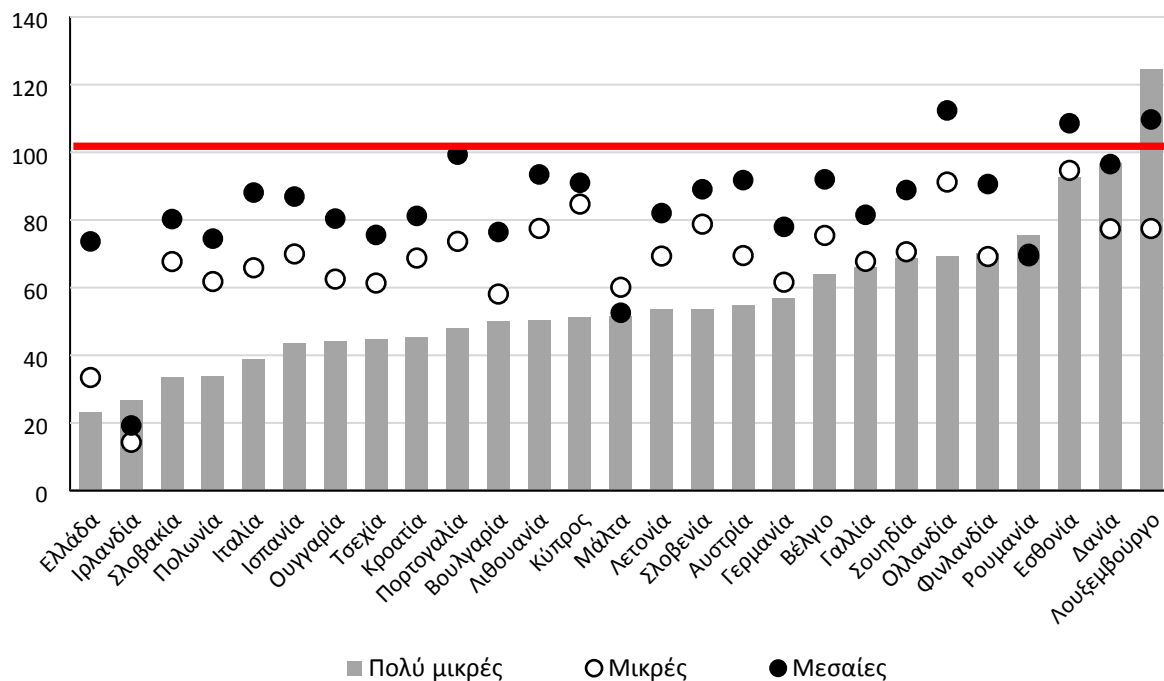
μέσο όρο του ιδιωτικού τομέα και δεύτερον, οι εταιρείες με την καλύτερη επίδοση στις εξαγωγές, αποδίδουν υψηλότερους μισθούς αναλογικά με το επίπεδο εξειδίκευσης του προσωπικού τους. Επίσης, προτείνονται ορισμένες πολιτικές για την αναδιάταξη και αναπροσαρμογή του ρόλου των ΜμΕ στον παραγωγικό ιστό της χώρας.

Στην Ελλάδα, η συμμετοχή των ΜμΕ στην εξαγωγική δραστηριότητα κυμαίνεται περίπου στο 50% της συνολικής και βρίσκεται στο μέσο των επιδόσεων των χωρών του ΟΟΣΑ. Χώρες όπως η Ολλανδία και η Λετονία ξεπερνούν το 70%. Η συγκεκριμένη επίδοση, όμως, απαιτεί μια περισσότερο προσεκτική ερμηνεία καθότι, πρώτον, εξαρτάται από τον όγκο των εξαγωγών. Δεύτερον, το επίπεδο απασχόλησης των ΜμΕ στην Ελλάδα καταγράφει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά απορρόφησης του εργατικού δυναμικού καθώς ξεπερνάει το 80% του εργαζόμενων στον ιδιωτικό τομέα.

Όλα τα παραπάνω, αποτυπώνουν μια ιδιαίτερη συνθήκη για την ελληνική περίπτωση, η οποία διήλθε μιας δεκαετίας (2010-2019) ισχυρών μεταβολών. Τα δεδομένα για την Ελλάδα πρέπει να εξετάζονται μέσα από το πρίσμα των συνθηκών παρατεταμένης ύφεσης που διατηρήθηκε κατά την ίδια περίοδο και διαμόρφωσε ένα νέο πλαίσιο αντιλήψεων και προσδοκιών για την επίδοση των ΜμΕ και τη συμβολή τους στη μεγέθυνση του ΑΕΠ, στην απασχόληση και στην ανισότητα εισοδήματος.

Όπως παρατηρήθηκε στα Διαγράμματα 1.5, η απόκλιση της παραγωγικότητας του συνόλου των ΜμΕ από τις μεγάλες επιχειρήσεις για τις χώρες του ΟΟΣΑ είναι αρκετά σημαντική. Ειδικότερα και αποκλειστικά για την περίπτωση της ΕΕ, οι διαφοροποιήσεις εμφανίζονται εντονότερες, ανάλογα με την υπο-ομάδα των ΜμΕ. Οι πολύ μικρές επιχειρήσεις διακρίνονται – γενικά – από ευρύτερες αποκλίσεις σε σύγκριση με την παραγωγικότητα των μεγάλων.

Διάγραμμα 1.7: Χάσμα παραγωγικότητας ΜμΕ σε σύγκριση με τις μεγάλες επιχειρήσεις (100), των χωρών της ΕΕ, 2021

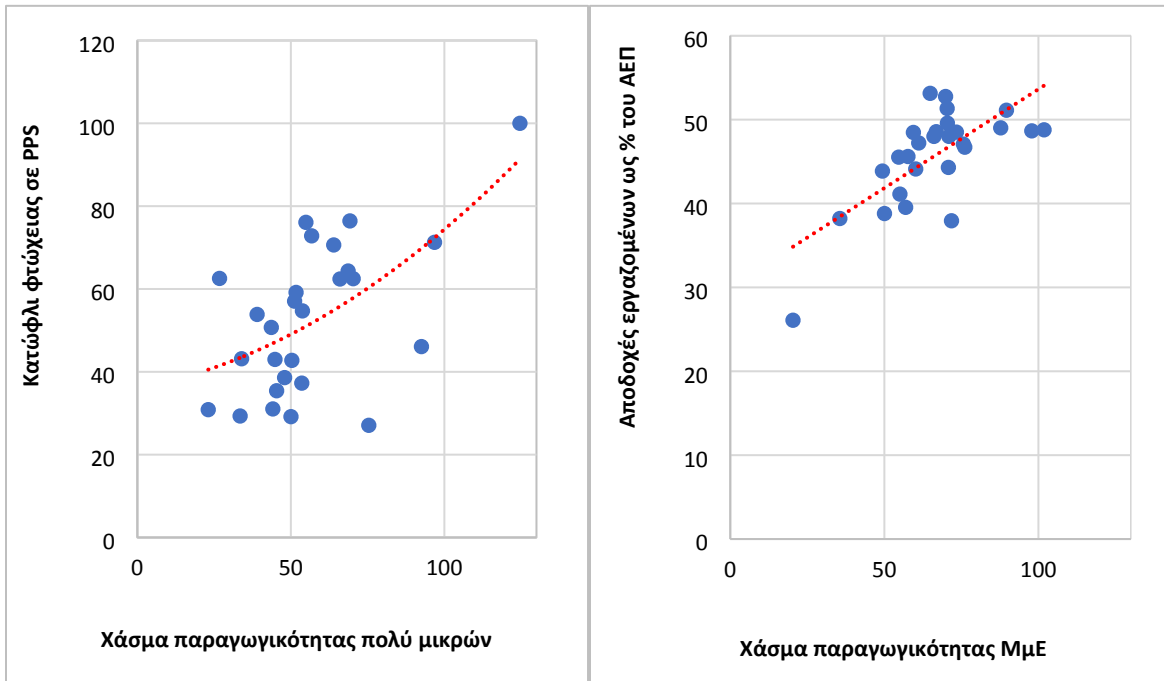

Πηγή: SME key figures και επεξεργασία των δεδομένων,

https://single-market-economy.ec.europa.eu/ΜμΕ/sme-strategy/sme-performance-review_en

Στο Διάγραμμα 1.7 παρουσιάζεται το χάσμα παραγωγικότητας των διαφόρων κατηγοριών ΜμΕ, σε σχέση με το αντίστοιχο μέσο επίπεδο των μεγάλων επιχειρήσεων στην ΕΕ. Μεταξύ των χωρών οι διαφορές που καταγράφονται στην παραγωγική τους δομή είναι σημαντικές. Για παράδειγμα, σε χώρες όπως το Λουξεμβούργο, η Δανία και η Εσθονία, η παραγωγικότητα των ΜμΕ υπερβαίνει αυτή των μεγάλων επιχειρήσεων ή εκτιμάται πολύ κοντά ενώ, στην Ιρλανδία, η παραγωγικότητα των ΜμΕ συγκλίνει σε χαμηλό επίπεδο και με έντονη απόσταση από εκείνη των μεγάλων. Στην Ελλάδα, οι πολύ μικρές και μικρές επιχειρήσεις εμφανίζονται να έχουν το υψηλότερο χάσμα μεταξύ των υπολοίπων χωρών. Περαιτέρω, οι μεσαίες επιχειρήσεις ελαττώνουν το χάσμα. Κατά συνέπεια, η εφαρμογή μέτρων πολιτικής για τη βελτίωση της παραγωγικότητάς τους αποτελεί προτεραιότητα.

Διάγραμμα 1.8: Σχέση χάσματος παραγωγικότητας κατωφλιού φτώχειας και μεριδίου αποδοχών των εργαζομένων των χωρών της ΕΕ, 2021

Πηγή: Eurostat και υπολογισμοί των συγγραφέων

Επιπλέον, το χάσμα παραγωγικότητας εμφανίζει θετική συσχέτιση με μεγέθη που αφορούν την κατανομή εισοδήματος. Στο Διάγραμμα 1.8, το χάσμα παραγωγικότητας (οριζόντιοι άξονες) απεικονίζεται με δύο μεγέθη, το κατώφλι φτώχειας σε PPS (κοινή αγοραστική δύναμη) και το ποσοστό των απολαβών των εργαζομένων ως ποσοστό του ΑΕΠ. Το κατώφλι φτώχειας μιας οικονομίας προσδιορίζει ένα επίπεδο διαθέσιμου εισοδήματος κάτω από το οποίο ένα άτομο θεωρείται «φτωχό». Για λόγους συγκρισιμότητας τα μεγέθη έχουν μετατραπεί σε όρους κοινής αγοραστικής δύναμης (PPS). Κατά συνέπεια, το αριστερό τμήμα του Διαγράμματος 1.8 καταγράφει μια θετική τάση μεταξύ του χάσματος των πολύ μικρών επιχειρήσεων (micro) και της αγοραστικής δύναμης του κατωφλιού φτώχειας. Η ενίσχυση της παραγωγικότητας και ο περιορισμός της μεταξύ τους διαφοράς οδηγούν σε αύξηση της αγοραστικής δύναμης του πληθυσμού των φτωχών.

Δεύτερον, στο δεξιό τμήμα του Διαγράμματος 1.8 παρουσιάζεται μια αντίστοιχα θετική τάση συσχέτισης του χάσματος παραγωγικότητας των ΜμΕ και του μεριδίου αποδοχών των

εργαζομένων, ως ποσοστό του ΑΕΠ. Η αυξημένη παραγωγικότητα των ΜμΕ (άρα μειωμένο χάσμα), είναι παράγοντας που βελτιώνει την κατανομή εισοδήματος. Συνδυαστικά, η ενίσχυση της παραγωγικότητας των ΜμΕ επιδρά τόσο στην άμβλυνση των φαινομένων ένδειας του πληθυσμού, όσο και στη μειωμένη ανισότητα.

Συνοψίζοντας, από τα παραπάνω ευρήματα για τη σύγκριση της Ελλάδας με άλλες χώρες του ΟΟΣΑ, επισημαίνεται ότι το σχετικό επίπεδο παραγωγικότητας των ΜμΕ είναι ικανοποιητικό στους κλάδους των «ορυχείων, λατομείων», της «μεταποίησης φαρμακευτικών προϊόντων» και των «επισκευών και εφαρμογών μηχανολογικού εξοπλισμού», αλλά στις υπόλοιπες περιπτώσεις φαίνεται εξαιρετικά χαμηλό. Παράλληλα, τα επίπεδα μισθολογικών απολαβών, ακολουθούν μια αντίστοιχη λογική, αφού στους δύο τελευταίους κλάδους βρίσκονται κοντά ή και πάνω από τον μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ. Δεν χωράει αμφιβολία ότι στην Ελλάδα, η παραγωγικότητα, ειδικά των μικρών επιχειρήσεων, υπολείπεται αισθητά σε σύγκριση με την αντίστοιχη των μεγάλων, γεγονός που δεν συναντάται τόσο έντονα στις υπόλοιπες χώρες (βλ. Διάγραμμα 1.7). Η αδυναμία του επιπέδου παραγωγικότητας αντανάκλαται στις αμοιβές, και εν τέλει, στο επίπεδο διαβίωσης, όπως φαίνεται από το σχετικό κατώφλι φτώχειας μεταξύ των χωρών της ΕΕ.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Amsden, A. (2001). The rise of “the rest”: Challenges to the west from late-industrializing economies, New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.2307/3115770>
- Audretsch, D. B., & Thurik, A. R. (2001). What's new about the new economy? Sources of growth in the managed and entrepreneurial economies. *Industrial and Corporate Change*, 10(1), 267-315.
- Baños-Caballero, S., García-Teruel, P. J., & Martínez-Solano, P. (2016). Financing of working capital requirement, financial flexibility and SME performance. *Journal of Business Economics and Management*, 17(6), 1189-1203. <https://doi.org/10.3846/16111699.2014.971674>
- Bauchet, J., & Morduch, J. (2013). Is micro too small? Microcredit vs SME finance. *World Development*, 43, 288-297. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2012.10.011>
- Belderbos, R., Carree, M., & Lokshin, B. (2004). Cooperative R&D and firm performance. *Research Policy*, 33(10), 1477-1492. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2004.07.003>
- Brighi, P., & Torluccio, G. (2010). Evidence on funding decisions by Italian SMEs: a self-selection model? SSRN Electronic Journal, June, 1-19. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1641509>
- Bruegel. (2020). The fiscal response to the economic fallout from the coronavirus. Retrieved from <https://www.bruegel.org/dataset/fiscal-response-economic-fallout-coronavirus>
- du Caju, P., Rycx, F., & Tojerow, I. (2011). Wage structure effects of international trade: Evidence from a small open economy. Working Papers Series No. 1325/April 2011. European Central Bank. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1829894>
- Cowling, M., Brown, R., & Rocha, A. (2020). Did you save some cash for a rainy COVID-19 day? The crisis and SMEs. *International Small Business Journal*, 38(7), 593–604. <https://doi.org/10.1177/0266242620945102>
- Dua, A., Ellingrud, K., Mahajan, D., & Silberg, J. (2020). Which small businesses are most vulnerable to Covid-19 and when. McKinsey & Company. Retrieved from

<https://www.mckinsey.com/featured-insights/americas/which-small-businesses-are-most-vulnerable-to-covid-19-and-when#/>

European Commission. (2010). Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>

European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. (2022). Joint employment report 2022: As adopted by the Council on 14 March 2022. Brussels. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/316112f2-fda1-11ec-b94a-01aa75ed71a1/language-en>

European Investment Bank. (2022). Ukraine economic shock. Retrieved from <https://www.eib.org/en/stories/ukraine-trade-inflation>

Fuellhart, K. G., & Glasmeier, A. K. (2003). Acquisition, Assessment and Use of Business Information by Small-and Medium-Sized Businesses: A Demand Perspective. *Entrepreneurship & Regional Development*, 15(3), 229–252. <https://doi.org/10.1080/0898562021000011197>

Gebremariam, G. H., Gebremedhim, T. G., & Jackson, R. W. (2004). The role of small business in economic growth and poverty alleviation in West Virginia: An empirical analysis. Conference Presentation at the American Agricultural Economics Association, Denver, Colorado.

Hall, G., Hutchison, P., & Michaelas, N. (2000). Industry effects on the determinants of unquoted SMEs' capital structure. *International Journal of the Economics of Business*, 7(3), 297-312.

Hall, G., Hutchison, P., & Michaelas, N. (2004). Determinants of the capital structures of European SMEs. *Journal of Business, Finance and Accounting*, 31(5-6), 711-728.

ILO. (2019). *Small matters: Global evidence on the contribution to employment by the self-employed micro-enterprises and SMEs*. International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_723282.pdf

- Jöeveer, K. (2013). What do we know about the capital structure of small firms? *Small Business Economics*, 41(2), 479-501.
- Kenourgios, D., Savvakis, G. A., & Papageorgiou, T. (2019). The capital structure dynamics of European listed SMEs. *Journal of Small Business and Entrepreneurship*, 32, 567-584.
- Lemmon, M. L., & Zender, J. F. (2010). Debt capacity and tests of capital structure theories. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 45(5), 1161-1187.
- Lu, Y., Wu, J., Peng, J., & Lu, L. (2020). The perceived impact of the Covid-19 epidemic: evidence from a sample of 4807 SMEs in Sichuan Province, China. *Environmental Hazards*, 19(4), 323-340. <https://doi.org/10.1080/17477891.2020.1763902>
- McKeever, E., Anderson, A., & Jack, S. (2014). Entrepreneurship and Mutuality: Social Capital in Processes and Practices. *Entrepreneurship & Regional Development*, 26(5–6), 453–477. <https://doi.org/10.1080/08985626.2014.939536>
- MGI. (2018). Outperformers: High growth emerging economies and the companies that propel them. McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/public%20and%20social%20sector/our%20insights/outperformers%20high%20growth%20emerging%20economies%20and%20the%20companies%20that%20propel%20them/mgi-outperformers-executive-summary-sep-2018.pdf>
- Nassr, I. K., Robano, V., & Wehinger, G. (2016). Unleashing the export potential of SMEs in Greece. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions No. 41. OECD Publishing, Paris. <https://dx.doi.org/10.1787/5jm0qgt464f6-en>
- OECD. (2003). The sources of economic growth. OECD Publishing, Paris. https://www.oecd-ilibrary.org/economics/the-sources-of-economic-growth-in-oecd-countries_9789264199460-en
- OECD. (2017). “Make trade work for all”. In OECD trade policy papers, No. 202. OECD Publishing, Paris. <https://dx.doi.org/10.1787/6e27effd-en>

- OECD. (2018). OECD compendium of productivity indicators 2018. OECD Publishing, Paris. <https://dx.doi.org/10.1787/pdtyv-2018-en>
- OECD. (2019). OECD SME and entrepreneurship outlook 2019. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/34907e9c-en>
- OECD. (2020). Coronavirus (COVID-19): SME policy responses. OECD Publishing, Paris. <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirus-covid-19-sme-policy-responses-04440101/>
- OECD. (2021a). Greece: SME and entrepreneurship outlook 2021. OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd.org/cfe/smes/Greece.pdf>
- OECD. (2021b). OECD compendium of productivity indicators. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/f25cdb25-en>
- OECD. (2022a). OECD Economic Outlook (November 2022). OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f6da2159-en/index.html?itemId=/content/publication/f6da2159-en>
- OECD. (2022b). Financing SMEs and Entrepreneurs 2022: An OECD Scoreboard. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/e9073a0f-en>.
- Palacín-Sánchez, M. J., Ramírez-Herrera, L. M., & di Petro, D. (2013). Capital structure of SMEs in Spanish regions. *Small Business Economics*, 41(2), 503-519.
- Passas, C. (2023). Standardized capital stock estimates for the Greek economy 1948-2020. *Structural Change and Economic Dynamics*, 64, 236-244. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2022.12.009>
- Psillaki, M., & Dasaklakis, N. (2009). Are the determinants of capital structure country or firm specific? *Small Business Economics*, 33, 319-333.
- Rekkas, T. (2021). Measuring the importance of SMEs to the national economy: The case of Greece. *e-Journal of Science & Technology*, 16(2), ISSN 17905613.

- Romer, P. M. (1994). The origins of endogenous growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3-22.
- Sjödin, D., Parida, V., Kohtamäki, M., & Wincent, J. (2020). An agile co-creation process for digital servitization: A micro-service innovation approach. *Journal of Business Research*, 112(June 2019), 478-491. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.01.009>
- Stiglitz, J., & Weiss, A. (1981). Credit rationing in markets with imperfect information. *American Economic Review*, 71, 393-410.
- Tambunan, T. (2006). Development of small and medium enterprises in Indonesia from the Asia-Pacific perspective. LPFE-University of Trisakti.
- Ughetto, E., Scellato, G., & Cowling, M. (2017). Cost of capital and public loan guarantees to small firms. *Small Business Economics*, 49(2), 319-337.
- United Nations. (1987). Our common future. New York: United Nations. <https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html>
- UNCTAD. (2022). The Covid-19 pandemic impact on micro, small and medium sized enterprises: Market access challenges and competition policy. Geneva: United Nations. https://unctad.org/system/files/official-document/ditccplp2021d3_en.pdf
- UNDP. (2022). Human development report 2021-2022. New York: United Nations. <https://hdr.undp.org/reports-and-publications>
- Winarsih, Indriastuti, M., & Fuad, K. (2021). Impact of covid-19 on digital transformation and sustainability in small and medium enterprises (SMEs): A conceptual framework. In *Advances in Intelligent Systems and Computing*: Vol. 1194 AISC. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50454-0_48
- World Bank. (2018). Small and medium enterprises (SMEs) finance. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/topic/smefinance>

Ελληνόγλωσση

- Κακουλίδου, Θ., Καλυβίτης, Σ., Κατσιμή, Μ., & Μούτος, Θ. (2021). «Εξωστρέφεια, εξαγωγές των επιχειρήσεων και μισθολογικό περιβάλλον στην ελληνική οικονομία», ΕΛΙΑΜΕΠ. Αθήνα: Παπαζήσης. Retrieved from <https://www.eliamep.gr/publication/%CE%B5%CE%BE%CF%89%CF%83%CF%84%CF%81%CE%AD%CF%86%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%B5%CE%BE%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AD%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%AE%CF%83%CE%B5/>
- Λοΐζος, Κ. (2022). Οι διαστάσεις του προβλήματος των μη εξυπηρετούμενων δανείων και η ελληνική περίπτωση κατά την περίοδο 2002Q4-2019Q1 [The dimensions of the non-performing loans problem and the Greek case during the period 2002Q4-2019Q1]. Μελέτες 84 [Studies 84], Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών [Center of Planning and Economic Research]. https://www.kepe.gr/index.php/el/erevna/dimosieyseis/meletes/item/3195-ar_84_oi-diastr%CE%ACseis-tou-provlimatos-twn-mi-eksypiretoymenwn-daneiwn-kai-i-elliniki-periptwsi-kat%CE%AC-tin-periodo-2002q4-2019q1.html
- Μισσός, Β. (2020). Επιδείνωση της πληθυσμιακής γήρανσης: συγκριτικά δεδομένα Ελλάδας και χωρών της ΕΕ [Worsening of population aging: comparative data of Greece and EU countries]. Οικονομικές Εξελίξεις (ΚΕΠΕ) [Economic Developments (Center of Planning and Economic Research)], Part A, Issue 43 (October), 50-55. https://www.kepe.gr/images/oikonomikes_ekselikseis/tefchos-43-gr/epideinwsh-ths-plhthysmiakhs-ghranshs-syggkritika-dedomena-elladas-kai-xwrwn-ths-ee,-blashs-missos.pdf
- ΣΕΒ. (2022). Ψηφιακή και τεχνολογική ωριμότητα οικονομίας και επιχειρήσεων [Digital and technological maturity of economy and businesses]. Φηφιακός Μετασχηματισμός Παρατηρητήριο ΣΕΒ [SEV Digital Transformation Observatory], 3rd annual edition,

February.

[https://www.sev.org.gr/wp-](https://www.sev.org.gr/wp-content/uploads/2022/02/PsifiakoParatiritirioSEV_KentrikiMeleti2021_2.2.2022.pdf)

[content/uploads/2022/02/PsifiakoParatiritirioSEV_KentrikiMeleti2021_2.2.2022.pdf](https://www.sev.org.gr/wp-content/uploads/2022/02/PsifiakoParatiritirioSEV_KentrikiMeleti2021_2.2.2022.pdf)

Βαΐτσος, Κ., & Μισσός, Β. (2018). *Πραγματική οικονομία: Εμπειρίες ανάπτυξης, κρίσης και φτώχειας στην Ελλάδα* [Real economy: Experiences of development, crisis, and poverty in Greece]. Αθήνα: Κριτική.

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. (2022). Έκθεση ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 2022: Κρίσεις, ελληνική οικονομία και μικρές επιχειρήσεις. Αθήνα: Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων, ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. Retrieved from https://imegsevee.gr/wp-content/uploads/2022/11/etisia_ekthesi_2022.pdf

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. (2021). Έκθεση ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 2021: Ο αντίκτυπος της πανδημίας στις επιχειρήσεις. Αθήνα: Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων, ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. Retrieved from https://imegsevee.gr/wp-content/uploads/2021/11/etisia_ekthesi_2021.pdf

Κείμενα ΕΕ και οργανισμών

ΕΕπ. (2022a). Σύσταση του Συμβουλίου σχετικά με το εθνικό πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων 2022 της Ελλάδας και τη διατύπωση γνώμης του Συμβουλίου σχετικά με το πρόγραμμα σταθερότητας 2022 της Ελλάδας [Council recommendation on the national reform programme 2022 of Greece and delivering a Council opinion on the stability programme 2022 of Greece, Document 520.

ΕΕπ. (2022b). Ετήσια Έρευνα για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 2023. COM(2022) final. Retrieved from <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15184-2022-INIT/el/pdf>

Πηγές δεδομένων

ΕΛΣΤΑΤ (2020). Διεθνές Εμπόριο Αγαθών κατά Επιχειρηματικά Χαρακτηριστικά [<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFC08/->]

European Commission. (2022). SME Performance Review [https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-strategy/sme-performance-review_en]

OECD (2018). Structural and Demographic Business Statistics [<http://dx.doi.org/10.1787/sdbs-data-en>]

OECD (2018). Trade by enterprise characteristics: Trade by activity sectors [<https://doi.org/10.1787/eeefdd40-en>]

OECD (2023). Structural and Demographic Business Statistics [<http://dx.doi.org/10.1787/sdbs-data-en>]